

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Ю.Я. БУНЯКОВА
ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

Конспект лекцій

Розпорядження № 36
Протокол № 8 від 31.05.2018 р.

Одеса – 2018

УДК 504.03:33

Б-91

За рішенням Методичної ради ОДЕКУ дозволяється використання у навчальному процесі як конспект лекцій (Протокол № 8 від 31.05.2018 р.).

Бунякова Ю.Я. Екологічний менеджмент: Конспект лекцій. – Одеса:ОДЕКУ, 2018. 126 с.

Одеський державний
екологічний університет, 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
----------------	---

Змістовний модуль 1

ТЕМА 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ.....	7
1.1 Мета, завдання і структура дисципліни, її місце серед інших дисциплін. Об'єкт і предмет екологічного менеджменту.....	7
1.2 Основні принципи й елементи системи екологічного менеджменту.....	15
1.3 Історичні аспекти розвитку понять ISO та EMAS.....	20
1.4 Визначення екологічного менеджменту з позицій міжнародних стандартів.....	32

Змістовний модуль 2

ТЕМА 2. ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ

ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В УКРАЇНІ.....	37
2.1 Перспективи розвитку екологічного менеджменту в Україні. Системний підхід у дослідженні екологічного менеджменту.....	37
2.2 Екологічний менеджмент як ключова складова сталого розвитку. Концепція становлення екологічного менеджменту в Україні.....	49
2.3 Екологічний аудит як складова еколого-економічного механізму в системі екологічного менеджменту.....	62
2.3.1 Основні поняття та принципи екологічного аудиту.....	62
2.3.2 Форми і види екологічного аудиту.....	67
2.3.3 Порядок проведення екологічного аудиту та організації еколого-аудиторської діяльності.....	75
2.3.4 Еколого-економічні важелі управління природоохоронною діяльністю в Україні.....	79
ПІСЛЯМОВА.....	109

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	111
ДОДАТОК А.....	115
ДОДАТОК Б.....	121
ДОДАТОК В.....	122

ПЕРЕДМОВА

Серед сучасних глобальних світових проблем людства екологічні проблеми посідають чи не найголовніше місце. Охороні навколишнього середовища й раціональному використанню природних ресурсів нині приділяють особливу увагу урядові структури й міжнародна громадськість. На порядок денний виносяться питання екологічної безпеки. Проблеми запровадження принципів сталого розвитку, становлення ринкових інструментів екологічного управління та реалізації екологічного менеджменту висвітлюються провідними світовими фахівцями та науковцями.

Сьогодні рушійною силою розвитку людського суспільства залишаються протиріччя між безмежною здатністю розвивати матеріальні і духовні потреби людей і обмеженістю природних та енергетичних ресурсів. Людство знаходиться на тій межі, коли на задоволення матеріальних потреб вже може не вистачити природних ресурсів, оскільки йдеться про втрату природою спроможності до самовідтворення.

Функціонування будь-якого господарського об'єкта повинно оцінюватися рівнем досягнення певної якості навколишнього середовища. Існує зв'язок між якістю продукції і якістю навколишнього середовища. Чим вища якість продукції (з урахуванням екологічної оцінки використання відходів і результатів природоохоронної діяльності у виробництві), тим вища якість навколишнього середовища.

На рівні підприємства діючий механізм природокористування не забезпечує акумуляцію фінансових ресурсів природоохоронного призначення, недостатньо корелює з економічними інтересами підприємства. Суттєве покращення якості навколишнього середовища потребує багато часу та активної природоохоронної роботи. Виникає необхідність у формуванні і активній реалізації на всіх рівнях управління нової парадигми суспільного

розвитку, основу якої повинна скласти гармонізація відносин в системі «суспільство-виробництво-природа».

Одним з основних завдань сучасної освіти є формування екологічного способу мислення. Прийняття оптимальних рішень, спрямованих на комплексне використання природних ресурсів, підвищення екологічної безпеки, здійснення профілактичних заходів щодо надходження забруднюючих речовин у довкілля вимагають додаткових знань в регулюванні свідомого впливу на природні процеси та об'єкти навколишнього середовища з метою задоволення своїх потреб при умові стійкого розвитку суспільства.

Виникає об'єктивна необхідність у створенні нової галузі наукового знання, за допомогою якого стає можливим формування у майбутніх спеціалістів чіткого уявлення про основні екологічні проблеми сучасності та шляхи їх вирішення, знання ними системи екологічного менеджменту та основних принципів її створення, нормативно-правових основ та стандартів.

Дисципліна «Екологічний менеджмент» належить до циклу природничо-наукової професійної підготовки магістрів за спеціальностями «Економіка довкілля та природних ресурсів», «Екологія та охорона навколишнього середовища», «Екологічна безпека», «Радіоекологія», «Прикладна екологія та збалансоване природокористування (за галузями)».

Метою вивчення дисципліни «Екологічний менеджмент» є вивчення наслідків екологічної діяльності підприємств, визначення впливу факторів на їх відхилення для виявлення в подальшому недоліків, а також розробка заходів, спрямованих на стабілізацію та покращення стану навколишнього природного середовища.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен знати про сучасні тенденції та інструменти екологічного менеджменту, теоретичні засади розробки та впровадження системи екологічного менеджменту на підприємстві, мати базові знання про становлення та реалізацію положень Закону України «Про екологічний аудит».

Змістовний модуль 1

ТЕМА 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

1.1 Мета і завдання екологічного менеджменту як наукової дисципліни, її зв'язок з іншими дисциплінами. Об'єкт і предмет екологічного менеджменту

У класичному трактуванні, виходячи із загальноприйнятих визначень, під екологічним менеджментом можна розуміти складну міждисциплінарну науку, метою якої є пошук шляхів забезпечення конкурентоспроможних рішень, прийнятих у сфері управління природоохоронною діяльністю.

При цьому простежується прямий взаємозв'язок екологічного менеджменту з іншими суспільними науками. Екоменеджмент виступає синтезом таких наук як екологія, економіка, право, управління (схема 1.1).

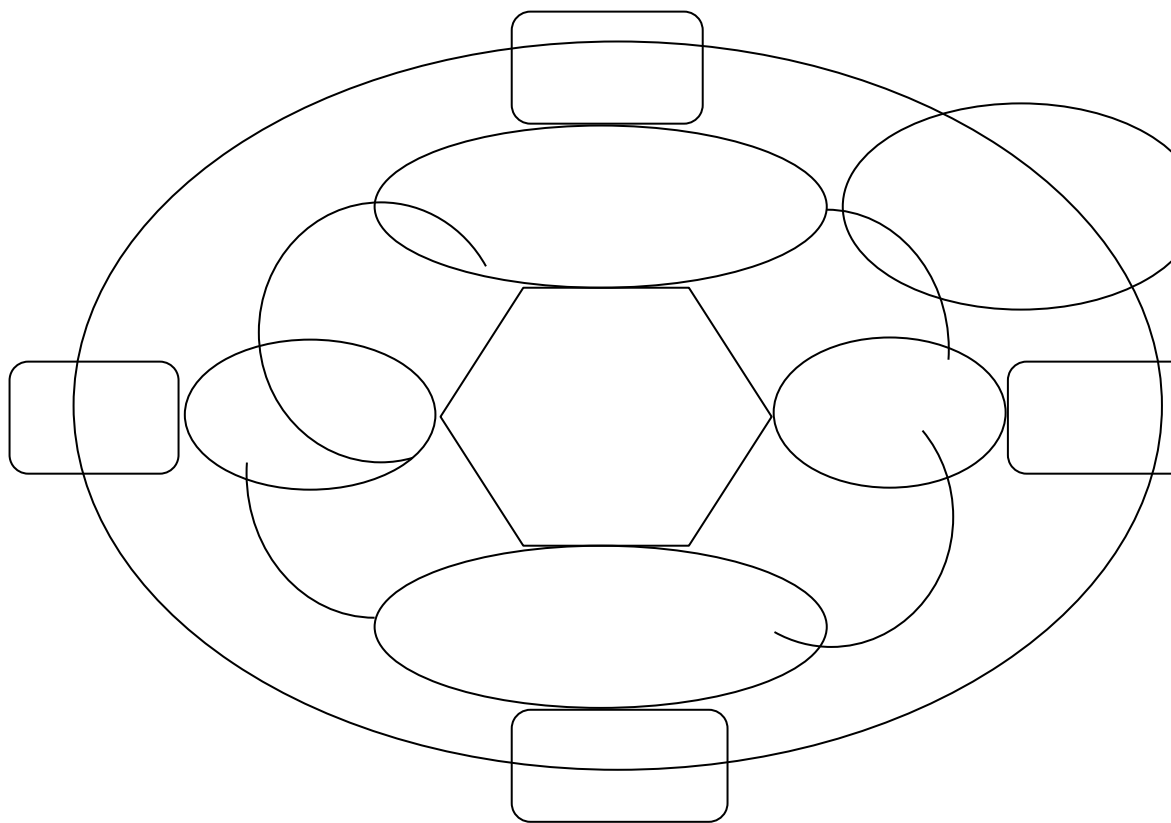

Схема 1.1 – Взаємозв'язок екологічного менеджменту з іншими науками

Найбільш тісний зв'язок екологічного менеджменту, як інтеграційного наукового напрямку в методичному і категорійно-понятійному аспекті, існує з економікою природокористування, що з'явилася декілька десятиріч тому як самостійне наукове відгалуження неокласичної економічної школи, яка намагається примирити економіку й екологію.

Основне завдання цієї наукової дисципліни – запропонувати інструментарій для порівняння витрат і вигоди економічної діяльності з екологічними витратами і вигодами світової системи.

З метою реалізації зваженої екологічної політики варто забезпечити трансформацію природоохоронних функцій держави і перехід від адміністративно-командних до регулюючих, у зв'язку з чим необхідно озброїти підприємства й органи державного управління екологічно усвідомленою методологією, заснованою на принципах сталого розвитку.

Таким чином, формування діючої системи екологічного менеджменту в умовах подолання фінансової нестабільності шляхом проведення інституціональних і структурних перетворень в Україні перетворюється на реальну необхідність, що й обумовлює, у кінцевому рахунку, методологію дослідження екологічного менеджменту.

Методологія в буквальному значенні є вчення про методи пізнання. При цьому існують дві основні концепції цього визначення. Одна вважає «методологію» і «метод» синонімами, а отже, діалектичний метод єдиною методологією всіх наук про природу, суспільство, людину. Друга визначає методологію як систему, що реалізує такі функції, як: створення нового знання, структурування цього знання у вигляді нових понять, категорій, законів, гіпотез, теоретичних ідей, теорій; організація нових знань у суспільній практичній діяльності. Саме другий підхід використовується в дослідженні теоретичних основ екологічного менеджменту.

Отже, *мета дисципліни «Екологічний менеджмент»* – здобуття нових знань і практичних навичок з впровадження ефективних управлінських рішень,

формування усвідомленого екологічного світогляду як необхідного атрибуту якісно нової ідеології управління природоохоронною діяльністю.

З огляду на те, що основними принципами методології є принципи єдності теорії і практики, визначеності, конкретності, об'єктивності, причинності, розвитку, історизму, вони стали базовими і при розробці методології екологічного менеджменту.

При цьому основним напрямком реалізації принципів методології є системний підхід, що виник як загальнонауковий метод на базі загальної теорії систем. У найбільш загальному трактуванні сутність системного підходу полягає в розгляді об'єкта дослідження і практичної діяльності в єдності його зовнішніх і внутрішніх зв'язків. Як відзначають фахівці, на сьогодні відсутня цілісна теорія екологічних систем. У загальноприйнятому розумінні системний підхід як нормативна методологія прийняття управлінських рішень означає процес підготовки і прийняття рішень на основі системного аналізу складових елементів будь-якої системи, які знаходяться у взаємозв'язку і взаємодії, а також факторів зовнішнього, у тому числі природного, впливу на ефективність взаємодії складових елементів системи як цілісного явища і впливу системи на навколишнє середовище вищих по ієрархії систем. Це ж можна віднести і до методології дослідження екологічного менеджменту.

Таким чином, під системою екологічного менеджменту можна розуміти комплекс наукових підходів, принципів і методів, що сприяють прийняттю і реалізації конкурентоспроможних управлінських рішень.

Виокремлення екологічного менеджменту як самостійного виду діяльності в загальній структурі менеджменту було зумовлене нагальною потребою подолання екологічних проблем, які існують практично у всіх державах.

Одним із перших управління, як особливу сферу діяльності, охарактеризував Сократ (470–399 рр. до н.е.). Він проаналізував різні форми управління, виголосив принцип його універсальності. Надалі наука про управління послідовно розвивалася. Зокрема, в Китаї вже на початку другого

тисячоліття нашої ери усвідомили необхідність планування і організації управління. Англійський філософ Томас Мор (1479–1535) аналізував недоліки управління, пов'язуючи їх з організацією керівництва. Аргентинський винахідник Джеймс Уатт (1736–1819) описував способи стимулювання працівників, вказував на необхідність різних видів контролю, планування.

У ХХст. менеджмент остаточно сформувався як наука, виокремилися три основні підходи до управління: *процесний* (наприкінці 50-х років), *системний* (в середині 70-х років), *ситуаційний* (80-ті роки).

За *процесного підходу* управління розглядають як єдиний процес впливу на організацію; менеджери послідовно виконують функції планування, організування, мотивування, контролювання, які теж є процесами.

Системний підхід трактує всі процеси і явища як цілісні системи, наділені новими якостями та функціями (відсутніми у складових елементах). Натепер системний підхід є універсальною методологією менеджменту, основна мета якого – формування мислення, що розглядає всі явища зовнішнього та внутрішнього середовищ як єдине ціле.

Ситуаційний, або *кейсовий* (англ. *case*–ситуація), підхід до управління визначається, як і системний, передусім способом мислення, а не набором певних дій. Ситуаційний підхід зорієнтований на формування у людини ситуаційного мислення (наближеного до практики) та вміння використовувати теоретичні знання для аналізу реальних процесів, а отже, здатності контролювати і видозмінювати ситуацію.

Системний підхід до дослідження організаційних систем передбачає, що кожний елемент має визначені і обмежені цілі. Отже, мета управління зводиться до інтеграції системоутворюючих елементів, яка може досягатись за умови, що кожен керівник вирішуватиме питання (у межах своєї компетенції) з позицій системного аналізу і синтезу.

Системний підхід став основою формування екологічного менеджменту, оскільки він дає змогу найефективніше оперувати методами природоохоронної діяльності.

Екологічний менеджмент (англ. *management* – керування, організація) – цілеспрямована, свідома діяльність, пов'язана з розробленням, запровадженням, реалізацією, контролюванням різноманітних заходів природоохоронного характеру, які повинні забезпечити раціональне використання і збереження природних ресурсів, дотримання екологічної безпеки.

Об'єкти екологічного менеджменту – виробничо-господарські організації різних форм власності, державні та приватні структури, діяльність яких безпосередньо пов'язана з використанням, охороною та іншими формами взаємодії з довкіллям.

До об'єктів екологічного менеджменту (об'єктів управління) належать організації з питань дотримання природоохоронного законодавства, розроблення екологічної продукції; природоохоронні організації; екологічний маркетинг, сертифікація, аудит тощо.

Здійснює процеси управління суб'єкт менеджменту, яким може бути як одна людина, так і організація.

Суб'єкт екологічного менеджменту (суб'єкт управління) – скеровувач управлінських дій; особа (група осіб), яка реалізує управлінські відносини в галузі охорони і раціонального використання довкілля.

Між суб'єктами і об'єктами менеджменту формується певна система відносин.

Предмет екологічного менеджменту – система відносин між організацією та контролюючими природоохоронними структурами, яка виникає і формується у процесі використання методів впливу (управління і стимулювання) на природоохоронну діяльність, екологічні несприятливі ситуації.

Розвиток і становлення екологічного менеджменту відбуваються на основі дотримання певних принципів. За їх допомогою встановлюють правила і норми, обов'язкові для всіх суб'єктів і об'єктів екологічного менеджменту, які координують, регулюють всі аспекти природоохоронної діяльності, обирають оптимальні методи реалізації управління. На формування основних принципів впливає система загальнолюдських пріоритетів та цінностей.

Принципи екологічного менеджменту – принципи, відповідно до яких формується, функціонує і розвивається система екологічного менеджменту в цілому.

Основними принципами екологічного менеджменту є:

- право на здорове і продуктивне життя кожної людини в гармонії з природою;
- відповідальність за екологічні наслідки управлінських рішень;
- інтеграція екологічних закономірностей в теорію і практику життєдіяльності суспільства за теорією сталого (збалансованого) розвитку;
- суверенне право кожної держави, відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, на експлуатацію власних ресурсів навколишнього середовища;
- співпраця в дусі глобального партнерства усіх країн для збереження, охорони та відновлення здорового й цілісного стану екосистеми Землі;
- розвиток науки шляхом обміну науково-технічними знаннями;
- попередження екологічних ризиків, негативних ситуацій;
- впровадження екологічних інновацій та економічних інструментів екологічного менеджменту тощо.

Принципи екологічного менеджменту поєднуються з вимогами гармонізації в управлінському контексті, тобто у діяльності, спрямованій на подолання розладу, досягнення узгодженості в екологічній галузі.

Екологічний менеджмент стосується всіх без винятку сфер діяльності людини, досягнення узгодженості є вимогою збалансованого сталого розвитку, де гармонічно поєднуються екологічні та соціальні складові. Така гармонізація можлива лише за умови, що людство керуватиметься екологічною свідомістю і культурою, дотримуватиметься визначених обмежень, впливатиме на діяльність транснаціональних корпорацій тощо. Екологічний менеджмент покликаний виконувати комплекс функцій, кожна з яких зорієнтована на подолання специфічних проблем екологічного характеру.

***Функція екологічного менеджменту** – вид діяльності, зумовлений необхідністю розподілу праці та спеціалізацією у сфері управління з метою ефективного розв'язання комплексу екологічних проблем.*

В умовах функціонуючої системи народного господарства в країні в даний час екологічний менеджмент покликаний давати конкретні рекомендації з різних шляхів використання природних ресурсів. У більш широкому розумінні екологічний менеджмент повинен сприяти розробці основ концепції стійкого еколого-економічного розвитку. Такий розвиток припускає відмову від сформованої на практиці концепції екстенсивного економічного зростання, що лежала в основі розвитку системи світового господарства і природних ресурсів, яка базувалася на уявленні про невичерпність і необмеженість можливостей природного середовища до самовідновлення.

Екологічний менеджмент тісно пов'язаний з економікою країни і формує вихідну інформацію про необхідність використання природних ресурсів при вирішенні завдань ефективного розвитку виробництва. Виникнення нових завдань раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього середовища обумовлено відчутною потребою практики господарювання. Комплексний програмно-цільовий підхід до розвитку нових форм власності і ринкової економіки відбиває взаємозв'язок усіх напрямів природокористування. Розвитку наукових основ екологічного менеджменту сприяє розробка генеральних схем розміщення продуктивних сил, що

включають регіональні аспекти, виробничі особливості, ресурсні потенціали тощо.

Об'єктивні передумови формування екологічного менеджменту в основному асоціюються із суспільно-трудовою й індивідуальною діяльністю, що є одним з істотних факторів впливу на навколишнє середовище, її зміни в епоху науково-технічного прогресу.

Суспільні й індивідуальні форми праці – основа формування сутності економіки природокористування. У цьому зв'язку важливо розглядати специфічні природні ресурси, ландшафти, біогеоценози, які в своїй основі не мають форми товару, що ускладнює розвиток госпрозрахункових відносин між галузями народного господарства.

Використання природних ресурсів повинно бути в цілому таким, щоб воно сприяло зниженню витрат і підвищенню прибутку в суспільному виробництві. Треба найбільш ефективно застосовувати наявні види сировини й енергії. Їхнє вилучення повинно бути заощадливим, щоб не переступати визначених меж, після яких стає неможливим самовідновлення ресурсів. Для цього необхідна всіляка раціоналізація виробництва, його комплексність, що припускає мінімізацію відходів, ліквідацію втрат, широке застосування вторинної сировини.

Отже, у процесі розвитку суспільства постійно виникають протиріччя між зростаючими потребами людства і обмеженими можливостями біосфери, природних ресурсів. Екологічний менеджмент повинен враховувати ці протиріччя і визначати раціональні співвідношення між рівнями споживання, розвитку виробництва й екологічними факторами, тобто вносити діалектичний характер.

Питання для самоконтролю

- 1. В чому полягає мета дисципліни «Екологічний менеджмент»?*
- 2. Назвіть основні завдання, які вирішує наукова дисципліна «Екологічний менеджмент» і який зв'язок вона має з іншими дисциплінами?*
- 3. Що таке екологічний менеджмент?*
- 4. Що є об'єктом екологічного менеджменту?*
- 5. Що є суб'єктом екологічного менеджменту?*
- 6. Назвіть основні принципи екологічного менеджменту.*
- 7. Які функції виконує екологічний менеджмент?*

1.2 Основні принципи й елементи системи екологічного менеджменту

На початкових етапах становлення екологічного менеджменту його предметом була тільки охорона навколишнього середовища. Далі коло проблемних питань було розширено на предмет раціонального використання природних ресурсів, забезпечення їх збереження та відтворення для наступних поколінь. Зараз на даному етапі розвитку продуктивних сил суспільства, за існуючого рівня та способів взаємодії людини і навколишнього середовища стає зрозумілим, що предмет екологічного менеджменту потребує його доповнення у напрямку забезпечення екологічної безпеки людини щодо захищеності від загроз з боку антропогенних змін довкілля, якісного та кількісного забезпечення природними ресурсами.

Екологічний менеджмент забезпечує екологізацію функцій планування, організації, мотивації та контролю на макро-, мезо- та мікрорівнях господарського управління та виконання вищезазначених функцій в сфері екологічного управління.

Відповідно до форм взаємодії суспільства з навколишнім середовищем, можна визначити механізми раціонального природокористування, механізми

охорони навколишнього середовища та механізми забезпечення екологічної безпеки.

За природою впливу на інтереси суб'єктів та об'єктів менеджменту, можна розмежовувати інституційні, фінансові, ринкові та психологічні механізми. На практиці механізми екологічного менеджменту реалізуються за допомогою системи методів та інструментів.

Світовою практикою напрацьовано досить широкий набір засобів, які дозволяють впливати на досягнення мети та цілей екологічного менеджменту. Їх можна класифікувати за різними ознаками: виконуваними функціями, способом впливу, змістовним характером впливу, ключовим характером впливу на економічні інтереси суб'єктів та іншими ознаками.

Потрібно зазначити, що механізми екологічного менеджменту реалізуються на глобальному, національному, регіональному та локальному рівнях, які різняться метою, суб'єктами та об'єктами управління.

Різноманітні організації виявляють усе більшу зацікавленість у досяганні та демонструванні належних екологічних характеристик, контролюючи вплив своєї діяльності, продукції чи послуг на довкілля, відповідно до своєї екологічної політики та екологічних цілей.

Систему екологічного менеджменту найкраще розглядати як організаційну структуру, щодо якої треба постійно провадити моніторинг і періодичне аналізування, щоб забезпечити дієве спрямування екологічного управління організації у відповідь на зміну внутрішніх і зовнішніх чинників. Треба, щоб персонал усіх рівнів організації усвідомлював свою відповідальність за поліпшування у сфері довкілля, де це можливо.

Розробка системи екологічного менеджменту має починатися з тих напрямів діяльності, де можна отримати явну вигоду, наприклад, щодо зосередження зусиль на безпосередній економії коштів чи на дотриманні відповідності регуляторним вимогам, пов'язаним, переважно, з її суттєвими екологічними аспектами. З втіленням системи екологічного менеджменту

можна запровадити методики, програми й технології для подальшого поліпшування екологічних характеристик.

На схемі 1.2 зображено *елементи системи екологічного менеджменту*. Така система дає змогу організації формулювати екологічну політику, встановлювати цілі та створювати процеси для досягнення задекларованих у політиці зобов'язань, виконувати необхідні дії для поліпшення її діяльності.

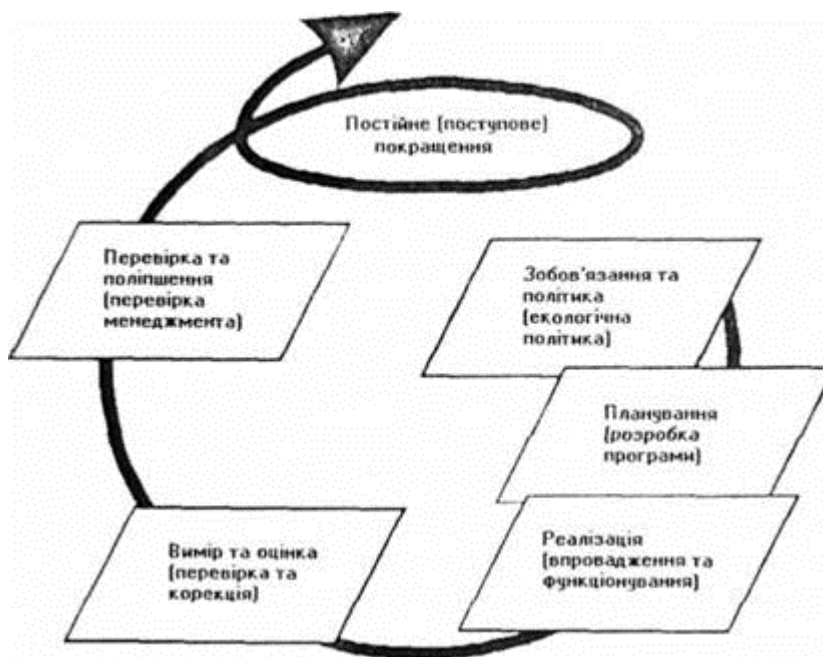

Схема 1.2 – Елементи системи екологічного менеджменту

Основні принципи екологічного менеджменту полягають у такому.

Принцип перший: Зобов'язання і політика. Організація повинна визначити свою екологічну політику і забезпечити виконання зобов'язань по відношенню до функціонування системи екологічного менеджменту.

Екологічна політика є рушійним елементом для запровадження та поліпшування системи екологічного менеджменту, таким чином вона може підтримувати і поліпшувати екологічні характеристики. Тому треба, щоб ця політика відображала зобов'язання найвищого керівництва організації щодо дотримання застосовних правових та інших вимог, щодо запобігання забрудненню та щодо постійного поліпшування. На основі екологічної політики організація встановлює свої цілі та завдання. Екологічна політика має бути достатньо чіткою, щоб її могли зрозуміти внутрішні й зовнішні зацікавлені сторони, а також її треба періодично аналізувати та переглядати для забезпечення її відповідності умовам і даним, які змінюються.

*Принцип другий: **Планування.*** Організація повинна розробити план (програму) досягнення цілей і виконання завдань екологічної політики.

*Принцип третій: **Реалізація.*** Для ефективної реалізації екологічної програми організація повинна визначити і вишукати можливості і механізми, необхідні для досягнення цілей і виконання завдань екологічної політики.

*Принцип четвертий: **Оцінка і вимір.*** Організація повинна забезпечити необхідну оцінку, моніторинг і вимір екологічних показників своєї діяльності.

У цьому сенсі систему екологічного менеджменту варто розглядати як організуючу структуру, що повинна знаходитися під постійним спостереженням.

*Принцип п'ятий: **Перевірка і поліпшення.*** Організація повинна перевіряти і постійно поліпшувати свою систему екологічного менеджменту.

Реалізація принципів екологічного менеджменту на практиці потребує підготовки спеціалістів, які володітимуть не лише традиційними принципами і методами менеджменту й знаннями у галузях економіки природокористування, управління природоохоронною діяльністю, а й правовими аспектами охорони довкілля. Екоменеджер, передусім дбаючи про інтереси своєї фірми, повинен послідовно впроваджувати заходи з охорони довкілля, еколого-економічної безпеки, дотримання екологічних вимог щодо продукції та послуг.

Необхідними для екоменеджера є знання з екологічного бізнесу, тобто підприємницької діяльності, зокрема:

- виробництво екологічно зорієнтованої техніки (тобто засобів вимірювальної техніки і приладів для контролю за якістю довкілля);
- виробництво екологічно чистих споживчих товарів;
- розроблення і втілення ресурсозаощаджуючих і екологічно безпечних технологій;
- використання законодавчо-нормативних документів;
- використання вторинних ресурсів, рециклювання;
- обґрунтування використання рекреаційних ресурсів;
- створення екологічних послуг (екологічний моніторинг, екологічне страхування, екологічне виховання, освіта, сертифікація).

Реалізують процеси екологічного менеджменту різноманітні організації – соціальні утворення (групи людей), діяльність яких координується загальними положеннями (метою) підприємства (організації, фірми), структури, в межах якої здійснюються заходи з організації виробництва, надання послуг тощо.

В українському законодавстві організації, які мають статус юридичної особи, називають підприємствами (фірмами). Організації поділяють на формальні і неформальні. *Формальна організація* і її робота піддається свідомому плануванню, у ній діють правила заохочення працівників (мотивації) та організації всіх видів робіт в межах цієї структури. *Неформальні організації* виникають і функціонують, як правило, без довгострокової усвідомленої мети, наприклад об'єднання людей за спільними інтересами, симпатіями, бажаннями тощо. Екоменеджментом можуть займатися як формальні, так і неформальні організації.

За метою утворення і характером діяльності організації, що здійснюють функції екологічного менеджменту, класифікують на:

- комерційні, що проводять комерційну діяльність з метою отримання прибутку, але згідно з законодавством України, зокрема природоохоронним, здійснюють екологічне управління (нормування

викидів забруднюючих речовин в атмосферу, оформлення і подача екологічної статистичної звітності та ін.);

- некомерційні, які не ставлять за мету отримання прибутку, націлені на вирішення соціальних проблем (Державні управління екології і природних ресурсів в обласних центрах, наукові і освітні заклади, органи місцевого самоврядування з питань експертиз довкілля, громадські організації та ін.).

Питання для самоконтролю

- 1. На яких рівнях реалізуються механізми екологічного менеджменту?*
- 2. З яких елементів складається система екологічного менеджменту?*
- 3. Назвіть п'ять основних принципів, що забезпечують ефективне функціонування системи екологічного менеджменту?*

1.3 Історичні аспекти розвитку понять ISO та EMAS

Міжнародний підхід до екологічного менеджменту

Кожна держава піклується про збереження й ощадливе використання і відтворення природних ресурсів, працює над вирішенням протиріччя між потребами суспільства і можливостями природи, займається екологічною освітою і вихованням своїх громадян. Уряди країн виступають як представники народу чи агенти з управління охороною природного середовища.

В Україні питаннями управління охороною природного середовища займаються державні, законодавчі, виконавчі і судові гілки влади. Конституцією України законодавчі функції з питань охорони природи покладені на Парламент, що здійснює право власності на землю і її надра, ліси, води, рослинний і тваринний світ і інші природні ресурси, розробляє й вдосконалює моніторинг окремих частин біосфери, визначає державну екологічну політику і міжнародне співробітництво в сфері використання

ресурсів і охорони навколишнього середовища, здійснює контроль за виконанням природоохоронного законодавства.

Загострення екологічної ситуації в різних частинах світу змушує держави шукати шляхи виходу зі становища, що склалося. У багатьох країнах розроблені 5–10-річні програми поліпшення якості навколишнього середовища. Понад 100 країн світу мають державні органи управління охороною навколишнього середовища. В одних країнах ними є міністерства охорони навколишнього природного середовища, в інших – агентства з охорони довкілля, у третіх – екологічні департаменти.

Як відомо, екологічні проблеми носять глобальний характер і для свого вирішення потребують об'єднання зусиль багатьох держав. Світове співтовариство з 70-х років минулого сторіччя встало на шлях спільного розгляду і здійснення заходів для практичного подолання екологічної кризи.

Перша міжнародна нарада, присвячена охороні природи, відбулася з ініціативи Чехословаччини в травні 1971 р. Це був симпозіум Європейської Економічної Комісії Організації Об'єднаних Націй.

В 1972 році 5 червня у Стокгольмі відкрилася конференція ООН по навколишньому середовищу, і ця дата вважається початком міжнародного співробітництва. Вона пройшла під гаслом «Земля тільки одна». XXVII сесія Генеральної Асамблеї ООН цей день проголосила *Всесвітнім днем захисту навколишнього середовища*.

З різних екологічних проблем держави вступають у багатобічні відносини, часто під егідою міжнародних організацій, союзів, програм, що входять у систему ООН, а також інших неурядових організацій.

До міжнародних організацій, спілок і програм відносяться:

- Міжнародна рада наукових спілок (МРНС), яка поєднує академії і наукові спілки майже всіх країн. МРНС займається дослідженням космічного простору, Світового океану, Антарктиди, розробляє міжнародну програму з проблем навколишнього середовища.

- Науковий комітет з проблем навколишнього середовища (СКОП), який вивчає біохімічні цикли, токсикологію навколишнього середовища, займається питаннями моніторингу природного середовища.
- Програма ЮНЕСКО «Людина і біосфера» вивчає екологічні наслідки посилення впливу діяльності людини на тропічні і субтропічні екосистеми, лісовий ландшафт і на пасовища.
- Програма ООН по навколишньому середовищу (ЮНЕП) вивчає проблеми охорони ґрунтів і вод, захист Світового океану від забруднень.
- Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ) виконує санітарно-гігієнічну оцінку якості навколишнього середовища.
- Глобальна система моніторингу навколишнього середовища (ГСМНС) здійснює контроль за станом навколишнього середовища через системи спеціальних станцій і мереж спостереження.
- Міжнародний союз охорони природи (МСОП) вивчає питання збереження і розумного використання природних ресурсів.
- Всесвітня метеорологічна організація (ВМО) стежить за станом земної атмосфери.
- Міжнародна океанографічна комісія (МОК) відстежує стан Світового океану.
- Всесвітня організація з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) займається питаннями навчання і підготовки фахівців в сфері охорони природи.
- Міжнародний союз студентів (МСС) у своєму складі має групу з охорони природи. Вона збирає і публікує інформацію з усіх країн і континентів.
- Міжнародне співробітництво спрямоване на швидке вирішення природоохоронних проблем, що постають одночасно перед багатьма країнами.

Екологічна обстановка останніх десятиліть турбує не тільки господарників-споживачів природних ресурсів, а й наукову громадськість, великих учених світу, що намагаються глибше вникнути в проблему, прогнозувати майбутнє природного середовища і дати науково обґрунтовані пропозиції і рекомендації з організації світового господарства. Деякі з них опублікували свої висновки і наукові рекомендації друком. Розглянемо нижче розроблені моделі світу.

- ***Модель світу №1.***

Вона побудована на «теорії індустріалізму», розповсюдженій в останні роки. Ця модель виходить з того, що рівень суспільно-економічного розвитку визначається не соціальною чи суспільною формацією, а промисловим потенціалом. Одиницею виміру вважають величину валового національного продукту (ВНП) на душу населення.

Якщо ВНП не перевищує кількох сотень доларів на рік, то це «до індустріальне суспільство», до нього відносять більшість країн Африки, Азії і Латинської Америки. Якщо ВНП складає кілька тисяч доларів, то це – «індустріальне суспільство», до нього відносять розвинуті країни Європи, Північної Америки, Японію і т.д.

Коли в розвинутих країнах ВНП досягає кількох десятків тисяч доларів, то вони переходять до розряду «постіндустріального суспільства». Автори цієї концепції вважають, що всі країни повинні бути схожими на США.

- ***Модель світу №2.***

Автори зі складного комплексу глобальних соціально-економічних процесів вичленували декілька вирішальних, на їхній погляд, для долі людства факторів (зростання світового населення, зростання промислового виробництва, виробництва продовольства, зменшення мінеральних ресурсів і зростання забруднення навколишнього середовища).

За допомогою комп'ютерного моделювання показано, що, при існуючих темпах зростання населення (подвоєння за 33 роки) і промислового виробництва (подвоєння за 10–14 років) протягом перших десятиліть ХХІ століття, мінеральні ресурси виявляться вичерпаними, зростання виробництва припиниться, а забруднення природного середовища стане необоротним.

Для запобігання цьому автори запропонували *концепцію «нульового зростання»*, тобто *різко скоротити темпи зростання населення і промислового виробництва, звівши до рівня простого відтворення людей і машин за принципом: «нове – тільки замість старого»*. Тобто, хто встиг піти вперед і хто відстав – усі повинні залишатися на тому ж рівні.

- ***Модель світу №3.***

Автори запропонували замість «нульового зростання», що не влаштовує країни, які розвиваються, *принцип скорочення розриву в рівні розвитку між країнами*. Запропонували шляхи вирішення продовольчої й енергетичної проблем. Ці пропозиції можна вважати справедливими і прийнятними для бідних. Однак реалізація їх призвела б до зміни існуючого міжнародного порядку, заснованого на приватній власності, на залежності країн, що розвиваються, від більш розвинутих, що на сьогодні нереально і неможливо.

- ***Доповідь Римському клубу.***

Суть цієї програми полягає в тому, щоб «підтягти» країни, що розвиваються, до рівня розвинутих за рахунок виділення розвинутими країнами до 0,75–1% валового національного продукту, припинити «витік мізків» із відсталих країн, а навпаки їм допомагати в підготовці фахівців і т.д.

Ця програма більш реальна, ніж усі попередні, але також нереалізована в сучасних умовах. У світі багато виробників, торговців і банкірів, які жадають швидше збагатитися, урвати більший шматок від загального «пирога», і дуже сумнівна їхня готовність поділитися з незаможними.

- ***Модель світу №4.***

Вона тільки складається і остаточно ще не оформилася.

Суть цієї моделі в подальшому:

- відмова від псевдо потреб (від озброєння до наркотиків);
- перехід до раціонального харчування, поширення садово-городніх ділянок з метою урізноманітнення їжі натуральними продуктами;
- перехід до скромного гігієнічного одягу з відмовою від модних надмірностей;
- курс на згортання транспорту;
- оптимізація паливно-енергетичного і мінерально-сировинного балансів;
- поширення двох - чи трьох - дітної родини, перехід до простого відтворення.

Історичні аспекти розвитку понять ISO та EMAS

Вперше поняття «екологічний менеджмент» з'явилося в ***«Порядку денному на XXI століття», прийнятому в Ріо-де-Жанейро в 1992 році***, у якому підкреслювалось, що ***«екологічний менеджмент варто віднести до ключової домінанти сталого розвитку й одночасно до вищих пріоритетів промислової діяльності і підприємництва»***. Разом з тим, на сьогодні не існує єдиних загальноприйнятих визначень екологічного менеджменту.

Для України поняття екологічного менеджменту є досить новим і дотепер не закріпленим законодавчо. Тим часом у міжнародній практиці вже є спроби його реалізації в практичних механізмах діяльності зі своєю правовою, нормативно-методичною й економіко-регулюючою базою. При цьому ***система екологічного менеджменту і екологічного аудиту (СЕМА)*** розглядається як важіль регулювання забруднення, коли відповідальність і партнерство відіграють рівноправну роль в охороні довкілля. Разом з тим, це ринково-орієнтований механізм, а не інструмент адміністративно-командної системи.

Перш ніж розглянути сутність цього поняття, спробуємо простежити хронологію його розвитку та зв'язок з розробкою стандартів і міжнародних рекомендацій.

Початковим етапом розвитку екологічного менеджменту можна вважати розробку в 1992 році Стандарту в галузі систем екологічного менеджменту **BS 7750** (Specification for Environmental Management Systems), що був підготовлений і випущений Британським Інститутом Стандартизації відповідно до запиту Британської Конфедерації Промисловості.

Пізніше стандарт став підґрунтям для підготовки наступних міжнародних документів.

У березні 1992 року Європейським Співтовариством були випущені «Вимоги до екоаудитування», підготовлені відповідно до п'ятої програми екологічних заходів ЄС, яка заснована на висновках і рекомендаціях доповіді Гру Брундтланд «Наше спільне майбутнє», та надає перевагу превентивним заходам і принципам розподілу відповідальності в охороні навколишнього середовища.

Цьому сприяла і поява в загальноєвропейській системі захисту навколишнього середовища і контролю над його забрудненням нового інструмента, відомого як система **EMAS (Environmental Management and Audit System)** – система екологічного менеджменту й екоаудиту.

У 1993 році були остаточно погоджені й опубліковані вимоги до створення Системи екологічного менеджменту й аудитування (Ecomanagement and audit scheme or EMAS); підприємства ж одержали можливість бути сертифікованими відповідно до вимог EMAS тільки з 1995 року.

Вважається, що моделлю для розробки європейського рекомендаційного документа EMAS (Environmental Management and Audit System) послужив британський стандарт BS 7750. Однак, багато експертів вважають, що майбутнє належить всесвітній системі стандартів, підготовлений міжнародним інститутом **ISO**.

Однією з найбільш значних міжнародних природоохоронних ініціатив називають появу *серії міжнародних стандартів систем екологічного менеджменту* на підприємствах і в компаніях – **ISO 14000**.

ISO – скорочена назва *Міжнародної організації із стандартизації (International Organization for Standardization)*, яка була створена після Другої світової війни. Завдяки часу створення і місцю розташування Центрального секретаріату (Женева) багато хто помилково вважає, що ця організація відноситься до системи ООН. Необхідно уточнити, що ISO – неурядова організація; її можна вважати федерацією 110 національних органів із стандартизації. У її рамках функціонують 180 профільних технічних комітетів, близько 650 підкомітетів і 2830 спеціалізованих груп, у роботі яких беруть участь приблизно 30 тисяч експертів. Центральний секретаріат підтримує контакти приблизно з 500 міжнародними організаціями. Такі широкі зв'язки дозволяють безболісно досягати консенсусу при розробці і затвердженні нових стандартів.

Завдання ISO – сприяти розробці повсюдно визнаних стандартів, правил і інших аналогічних документів з метою полегшення міжнародного обміну товарами і послугами. Усі стандарти ISO є добровільними; вони можуть затверджуватися як обов'язкові на національному рівні чи в межах окремих підприємств, організацій і т.п.

Передбачається, що система стандартів буде забезпечувати зменшення несприятливих впливів на навколишнє середовище на трьох рівнях:

1. *Організаційному* – через поліпшення екологічного «поводження» корпорацій.
2. *Національному* – через створення істотного доповнення до національної нормативної бази і компоненти державної екологічної політики.
3. *Міжнародному* – через поліпшення умов міжнародної торгівлі.

Розробка **ISO 14000** стала результатом Уругвайського раунду переговорів по Всесвітній торговій угоді і зустрічі на вищому рівні по навколишньому

середовищу і розвитку в Ріо-де-Жанейро в 1992 році. Стандарти ISO 14000 розроблялись Технічним комітетом 207 (ТС 207) Міжнародної Організації Стандартизації (ISO) з урахуванням уже зарекомендованих міжнародних стандартів по *системах менеджменту якості продукції ISO 9000*, відповідно до яких у даний момент сертифіковані більш ніж 70000 підприємств і компаній в усьому світі.

Ключовим поняттям серії ISO 14000 є поняття системи екологічного менеджменту в організації. Тому центральним документом стандарту вважається *ISO 14001 – «Специфікації і посібник з використання систем екологічного менеджменту»*. **Стандарт ISO 14001 встановлює вимоги до системи екологічного менеджменту, що дозволяють будь-якому підприємству сформулювати екологічну політику і мету відповідно до вимог природоохоронного законодавства своєї країни.** У стандарті наведені основні поняття і визначення, а також пропонуються рекомендації в сфері екологічної політики, планування, цілей і завдань, програми і системи екологічного менеджменту. Відповідно до наведених рекомендацій будь-яке підприємство може створити систему екологічного менеджменту, розвивати його функції, і забезпечувати підтвердження відповідності цієї системи вимогам стандарту.

Незважаючи на добровільність стандартів, вже в найближче десятиріччя від 90 до 100 відсотків великих компаній, включаючи транснаціональні компанії, будуть сертифіковані відповідно до ISO 14000, тобто одержать свідчення «третьої сторони» про те, що ті чи інші аспекти їхньої діяльності відповідають цим стандартам. Українські підприємства можуть одержати сертифікацію з ISO 14000 у першу чергу тому, що така сертифікація (чи реєстрація за термінологією ISO) буде однією з неодмінних умов маркетингу продукції на міжнародних ринках.

Іншими причинами, через які українському підприємству може знадобитися сертифікація чи впровадження СЕМА, можна назвати такі, як:

- поліпшення іміджу фірми в сфері виконання природоохоронних вимог (у т.ч. природоохоронного законодавства);
- економія енергії і ресурсів, у тому числі тих, що направляються на природоохоронні заходи, за рахунок більш ефективного управління ними;
- збільшення оціночної вартості основних фондів підприємства;
- бажання завоювати ринки «зелених» продуктів;
- поліпшення системи управління підприємством;
- інтерес у залученні висококваліфікованої робочої сили.

Стандартний процес реєстрації в Україні буде займати від 12 до 18 місяців, приблизно стільки ж часу, скільки займає впровадження на підприємстві системи екологічного менеджменту.

Оскільки вимоги ISO 14000 багато в чому перетинаються з ISO 9000, можлива полегшена сертифікація підприємств, які вже мають документ відповідності ISO 9000. Надалі передбачається можливість «подвійної» сертифікації для зменшення загальної вартості. «Сертифікація в рамках ISO 9000 – це 70% роботи із сертифікації в рамках ISO 14000».

При цьому слід зазначити, що офіційно стандарти ISO 14000 є добровільними, оскільки не заміняють законодавчих вимог. Організація може використовувати стандарти ISO 14000 для виявлення як внутрішніх, так і зовнішніх недоліків. Крім того, організація може одержати формальну сертифікацію від третьої (незалежної) сторони. Але можна вважати, що впровадження стандартів ISO 9000, прагнення одержати формальну реєстрацію і документально обґрунтувати заяву про випуск «екологічно чистої» продукції, мабуть, і надалі буде рушійною силою впровадження систем екологічного менеджменту.

Міжнародні стандарти ISO серій 9000 та 14000 підкреслюють важливість аудитів як управлінського засобу моніторингу і перевіряння фактичного впровадження політики організації у сфері якості і (або) її екологічної політики. Аудити також є невід'ємною частиною таких видів діяльності з оцінювання

відповідності, як сертифікація/реєстрація сторонніми органами, оцінювання ланцюга постачання і нагляд.

Стандарт *ISO 19011 «Настанови щодо здійснення аудитів систем управління якістю і (або) екологічного управління»*, який розроблено Технічним комітетом ISO/TC 176 «Управління якістю і забезпечення якості» і Технічним комітетом ISO/TC 207 «Екологічне управління» містить настанови щодо управління програмами аудиту, проведення внутрішніх чи зовнішніх аудитів систем управління якістю і екологічного управління, а також настанови щодо компетентності та оцінювання аудиторів. Він призначений для застосування широким колом потенційних користувачів, включаючи аудиторів, організації, які впроваджують системи управління якістю і екологічного управління, організації, які потребують проведення аудитів систем управління якістю і екологічного управління за контрактними умовами, та організації, діяльність яких пов'язана з сертифікацією або підготовкою аудиторів, сертифікацією/реєстрацією систем управління, акредитацією або стандартизацією в сфері оцінювання відповідності. Зазначено, що використання цих настанов може різнитися залежно від розміру, характеру діяльності та складності організації, яка піддана аудиту, а також від цілей та сфери аудитів, що проводяться.

Разом з тим сертифікація підприємства з ISO 14000 може розглядатися як проміжний крок до узгодження його діяльності з вимогами EMAS, оскільки принципи EMAS більш прогресивні і створюють більш надійну основу для досягнення основної мети введення стандартів у сфері екологічного менеджменту – зменшення рівня негативного впливу виробничого сектора на навколишнє середовище.

При цьому принципово нове в даній системі те, що *в сфері регулювання еколого-економічних взаємин основний акцент робиться на внутрішньо-фірмові методи захисту навколишнього середовища*. Вона також не націлена ні на розширення економічної відповідальності, ні на обмеження волі дій

підприємств. Йдеться скоріше про створення для підприємств таких стимулів, у першу чергу, економічних, що спонукають їх до добровільного прийняття офіційних директив у сфері екологічного менеджменту.

Однак, система EMAS не є обов'язковою до застосування, а лише визначає на основі економічних факторів рамкові умови добровільної участі в ній. Це свідчить про те, що вона являє собою не примусово-правовий, а суто ринковий інструмент.

Подібний підхід заслуговує на увагу як з позиції окремого підприємства, так і з макроекономічних позицій. При цьому зберігається індивідуальна воля вибору рішень і заохочується інноваційний екологічний менеджмент, а не його пасивна форма як доповнення до механізму законодавчого регулювання.

Питання для самоконтролю

1. Діяльність яких міжнародних організацій, спілок і програм пов'язана з вивченням екологічних проблем?

2. Які моделі світу з організації світового господарства Вам відомі?

3. Що передувало введенню та розвитку понять ISO та EMAS?

4. Які вимоги до системи екологічного менеджменту встановлюють стандарти серії ISO 14000?

5. Які переваги українському підприємству надає сертифікація чи впровадження СЕМА?

1.4 Визначення екологічного менеджменту з позицій міжнародних стандартів

В існуючому нині тлумаченні понять визначення «менеджмент» і «управління» трохи відмінні один від одного. В епоху творця теорії адміністрування – Анрі Файоля, поняття «управління» і «адміністрування» були синонімами. В останні десятиліття в україномовній літературі з'явилося визначення «менеджмент» і його модифікації, відмінні від екологічного управління.

У вітчизняній літературі (у тому числі, у перекладі документів ISO 14000) замість поняття «екологічний менеджмент» використовується термін «управління якістю навколишнього середовища», а в деяких випадках – «екологічне управління».

Однак, твердження про те, що ці поняття – синоніми – досить спірно. Доказом цьому слугують сталі формулювання щодо традиційних понять науки управління.

Пропонуємо глосарій основних термінів по видах управління, які наведено у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1–Глосарій основних понять науки управління

Поняття	У широкому розумінні	У вузькому розумінні
Управління	Уся система класів, відносин і явищ управління в природі і суспільстві	Технологічна організація об'єкта управління
Менеджмент	Загальний принцип соціального управління; влада і мистецтво управління	Управління виробництвом, діяльність по організації досягнення поставлених

	людьми	цілей
<i>Адміністрування</i>	Адміністративно-державне управління; соціально-політичний менеджмент	Розробка і постановка цілей, визначення політики організації
<i>Управління</i>	Ієрархічна система інститутів влади	Безпосереднє управління людьми

Є спроби розмежувати ці два поняття, використовуючи ознаки розходження співвідношення і ступінь уваги до внутрішнього і зовнішнього середовища організації. В англomовній літературі таке розходження робиться для чіткого розмежування понять «управління бізнесом» (management) і «управління в державному секторі» (administration). Щоправда, існують і симбіози – public management, business administration та ін.

Наукова уява про управління як діяльність успішно розвивалася завдяки структурно-функціональному аналізу, розробка якого зумовила в 1916 р. відкриття Анрі Файолем п'яти істотних його функцій – прогнозування, організації, розпорядження, координації і контролю. Функціональний підхід до дослідження управління широко представлений і чітко виявляється також й у практичній діяльності – в елементному визначенні управління як системи, методах проектування робіт і організаційних структур, посадових інструкціях, поетапності процесів управління і фіксованих процедур.

Одночасно має місце й інше – предметне – визначення управління як сукупності відносин, що виникають між членами організації при здійсненні цілеспрямованої діяльності. При цьому розглядаються процес і результат впливу одного учасника на іншого.

Саме для визначення структури і процесу управлінських функцій усередині організації будь-якого типу і пропонується зберегти термін «менеджмент». Суб'єктом цього роду відносин є керуючий будь-якого рівня ієрархії, об'єктом – будь-який член організації чи її підрозділ.

Відповідно до прийнятого в міжнародних стандартах визначення, *система екологічного менеджменту (СЕМА) являє собою частину загальної системи менеджменту, що включає організаційну структуру, планування діяльності, розподіл відповідальності, практичну роботу, а також процедури, процеси і ресурси для розробки, впровадження, оцінки досягнутих результатів і вдосконалення екологічної політики.*

При цьому в спрощеному розумінні «менеджмент» це уміння *домагатися окреслених цілей, використовуючи працю, інтелект, мотиви поведіння інших людей; функція, вид діяльності з керівництва людьми в найрізноманітніших організаціях.*

Менеджмент (у тому числі екологічний) – це також сфера людського знання, що допомагає здійснити цю функцію, тобто в тих випадках, коли потрібно знання більш високого порядку. Значимість менеджменту була особливо ясно усвідомлена в 30-ті роки. Вже тоді стало очевидним, що діяльність ця перетворилася на професію, галузь знань – на самостійну дисципліну, а соціальний прошарок – на дуже впливову суспільну силу. Що ж стосується екологічного менеджменту, то, на думку вчених, його активний розвиток пов'язаний із прийняттям на початку 90-х років «Порядку денного на ХХІ століття».

Вперше термін «менеджмент» стосовно сфери вітчизняного управління природоохоронною діяльністю був застосований *відомим українським вченим у галузі економіки й екології В.Я. Шевчуком.*

Далі, в антології розвитку цього напрямку з'являються різні трактування і тлумачення. З'являється таке визначення як «економічний менеджмент природокористування», під яким варто розуміти сукупність організаційно-управлінських і економічних інструментів регулювання відносин між

суб'єктами управління (органами законодавчої і судової влади) і об'єктами, у даному випадку – природокористувачами.

Таким чином, це поняття включає питання регулювання економічної відповідальності природокористувача за використання природних ресурсів; питання формування еколого-економічного, фінансово-кредитного механізму організації природоохоронної діяльності в масштабі країни, регіону, міста, району, фірми, підприємства, організації тощо.

Виходячи з найбільш істотних розходжень у поняттях «екологічне управління» і «екологічний менеджмент» у прикладному аспекті, фахівцями пропонуються такі визначення:

***Екологічне управління** – діяльність державних органів і економічних суб'єктів, головним чином, спрямована на дотримання обов'язкових вимог природоохоронного законодавства, а також на розробку і реалізацію відповідних цілей, проектів і програм, а **екологічний менеджмент** – ініціативна і результативна діяльність економічних суб'єктів, спрямована на досягнення їхніх власних екологічних цілей, проектів і програм, розроблених на основі принципів екоефективності і екосправедливості.*

Таким чином, ефективний екологічний менеджмент забезпечує підприємству кредит довіри у відносинах з усіма зацікавленими в його діяльності сторонами, в чому і вбачається основна перевага екологічного менеджменту в порівнянні з традиційним формальним екологічним управлінням.

Істотні розходження в трактуванні даних понять наведено в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2– Відмінності в поняттях

Відмінності	Екологічне управління	Екологічний менеджмент
Наявність нових функцій	відсутні	екологічне планування, екологічний інжиніринг, екологічний

		аудит, екологічний облік, екологічний маркетинг, екологічне оподаткування, екологічна освіта і культура
В інструментах екополітики	в основному адміністративно- командні і, додатково, економічні	економічні, у т.ч. ринкового характеру з елементами адміністративно- командного стилю
У мотивах	обов'язкова у своїй основі діяльність	свідомо добровільна й ініціативна діяльність
У рівнях централізації	здійснюється органами державної влади й економічними суб'єктами національного і регіонального рівнів	здійснюється економічними суб'єктами на базі державного регулювання
Заохочувальні стимули	відсутні	присутні

Питання для самоконтролю

1. Дати визначення поняттю «система екологічного менеджменту» (СЕМА) згідно з міжнародними стандартами.
2. Хто вперше застосував термін «менеджмент» відносно сфери управління природоохоронною діяльністю в Україні?
3. В чому полягають відмінності між поняттями «екологічне управління» і «екологічний менеджмент»?

Змістовний модуль 2

ТЕМА 2. ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В УКРАЇНІ

2.1 Перспективи розвитку екологічного менеджменту в Україні. Системний підхід у дослідженні екологічного менеджменту

Незважаючи на розходження, функції екологічного управління й екологічного менеджменту в цілому збігаються. Разом з тим для екологічного менеджменту характерний істотний розвиток, поглиблення і розширення ряду функцій і відповідної діяльності, що у традиційному екологічному управлінні реалізуються достатньо поверхнево і формально, наприклад, стосовно обґрунтування екологічної політики і зобов'язань, організації зовнішньої екологічної діяльності, перегляду й удосконалення системи стимулів.

З розвитком екологічного менеджменту значно розширюються і видозмінюються традиційні функції екологічного управління. На думку вчених, і екологічне управління, і екологічний менеджмент можна визначити як комплексну різнобічну діяльність, спрямовану на реалізацію екологічних цілей, проектів і програм.

Таким чином, резюмуючи, можна сказати, що *на практиці під екологічним менеджментом розуміється сукупність адміністративно-командних і ринкових важелів і стимулів, що забезпечують усвідомлену зацікавленість ресурсокористувачів у виборі найбільш ефективних управлінських рішень в сфері природокористування, у тому числі як на макро-, так і на мікрорівні. Тобто екологічний менеджмент як поняття «частини загальної системи управління підприємством, що включає організаційну структуру, обмежене коло відповідальності, управлінські процедури і процеси, а також ресурси, необхідні для визначення і впровадження екологічної політики підприємства», відповідає сутності міжнародних стандартів ISO 14000.*

Для умов України необхідне відповідне корегування цього поняття, з огляду на те, що без трансформації загальної системи управління природоохоронною діяльністю в цілому, тобто в масштабах країни, неможливо говорити про реформування системи управління на локальному рівні, тобто на рівні організацій. Це визначено мотивацією і спонукальними стимулами реалізації СЕМА. Йдеться про підготовку відповідного базового підґрунтя (законодавчого, нормативного, економічного), яке б забезпечувало розвиток екологічного менеджменту в Україні.

В даний час можна стверджувати, що системи спонукальних стимулів впровадження СЕМА в Україні і за рубежом значно відрізняються (схема 1.3).

Схема 2.1 – Система спонукальних мотивів (стимулів) впровадження СЕМА

Для Заходу – це усвідомлене бажання підвищити свій імідж і увійти в число лідерів на ринку, що дає додаткові шанси одержати гарантію банку на кредит (позичку). В Україні – прагнення підприємства одержати в

законодавчому порядку систему пільг (в оподатковуванні, кредитуванні, інвестуванні, соціальних програмах).

Це пояснюється тим, що для українських ресурсокористувачів ще не сформувався те доброзичливе макросередовище, яке б спонукало їх до самостійного пошуку дієвих управлінських рішень, які викликані:

- існуючою централізацією в сфері управління природоохоронною діяльністю в Україні;
- домінуванням ще донедавна державної форми власності;
- нерозробленістю теоретико-методичних аспектів адаптації міжнародних стандартів у галузі екоменеджменту до реальних умов в Україні;
- недостатнім рівнем розвитку екологічної самосвідомості та екологічної культури;
- низьким рейтингом вітчизняних виробників на світовому ринку.

Отже, з огляду на те, що в даний час йде безперервний процес трансформації економіки України в екологічно безпечну економіку, пошук шляхів реформування в цьому напрямку невід'ємний від механізму реалізації системи екологічного менеджменту.

Щодо перспектив розвитку екологічного менеджменту в Україні можна констатувати, що на даному етапі уже створені деякі законодавчі й організаційно-правові передумови його впровадження. Наразі ведеться робота з боку Міністерства екології та природних ресурсів по внесенню доповнень у природоохоронне законодавство, яке враховує вимоги міжнародних стандартів у галузі охорони довкілля.

Екологічний менеджмент в Україні повинен виконувати чотири основні функції. Це, насамперед:

- прийняття і реалізація природоохоронного законодавства;
- контроль за екологічною безпекою;
- забезпечення проведення природоохоронних заходів;
- досягнення погодженості дій державних і громадських органів.

З них найбільш розвинуті перші дві функції. Під них створена відповідна організаційна інфраструктура, до якої входять органи екологічної експертизи й екологічної інспекції. Менш розвинуті цільові функції забезпечення проведення природоохоронних заходів і узгодження дій державних і громадських органів, які є підґрунтям управлінської піраміди.

Необхідність трансформації цих функцій дуже актуальна, оскільки в Україні розпочалась радикальна економічна реформа, мета якої – перехід від командної планово-розподільної економіки до соціально-орієнтованої ринкової моделі. Однак, перш ніж говорити про перспективи розвитку екологічного менеджменту, необхідно розкрити змістовну суть самого поняття і його науково-теоретичні основи.

Системний підхід у дослідженні екологічного менеджменту.

Загальна методологія як вчення про методи пізнання реалізує такі функції: створення нового знання; структурування цього знання у вигляді нових понять, категорій, гіпотез; організація нових знань у практичній діяльності. До принципів методології відносять: єдність теорії і практики, об'єктивність, конкретність, розвиток, історизм. Основним напрямом реалізації принципів методології є системний підхід, що виник як загальнонауковий метод на базі загальної теорії систем та сталого розвитку. Сутність системного підходу полягає в розгляді об'єкта дослідження та практичної діяльності в єдності зовнішніх і внутрішніх зв'язків у просторі та часі.

Екологічний менеджмент є складовою загальної системи управління і тому має притаманні їй теоретико-методологічні основи. Водночас екологічні проблеми розглядають у причинно-наслідковому взаємозв'язку, причому екологічні аспекти взаємозв'язку набувають дедалі більшого значення. Тому роль системно-екологічного підходу зростає адекватно до реалій сьогодення: масштабності техногенних і екологічних загроз; швидких змін середовища існування людини і суспільства; ігнорування транснаціональними корпораціями національних чи регіональних проблем тощо. Формування

методології системного підходу ґрунтується на використанні знань про системи: їх класифікацію, загальні системні властивості, природу і види їх поведінки. *Основою методології системного підходу є системне бачення світу та системне мислення.*

У загально понятійному розумінні системний підхід як нормативна методологія прийняття управлінських рішень означає процес підготовки і прийняття рішень на основі системного аналізу елементів будь-якої системи, що перебувають у взаємозв'язку і взаємодії, а також факторів зовнішнього, в тому числі природного впливу на ефективність взаємодії складових системи як цілісного явища і впливу системи на середовище інших систем.

Системний підхід в екологічному менеджменті передбачає збалансованість економічної вигоди і екологічної безпеки, екологічної політики підприємства і державної екологічної політики, враховуючи минуле, інформацію про теперішнє функціонування та зв'язки всіх чинників на перспективу.

Системне екологічне управління здійснюється в межах організаційно-правового поля загальної системи управління. Об'єктивна необхідність запровадження системного екологічного управління, яка диктується вимогами часу і необхідністю виживання підприємства у зовнішньому конкурентному середовищі, може спонукати керівництво підприємства на реструктуризацію загального управління на основі системного підходу.

Отже, системно-екологічний підхід характеризують такі ознаки: системне мислення; системний аналіз; операційні дослідження; стратегічне планування; комплексне оцінювання; системний менеджмент (цілісне бачення, необхідність передбачення, гнучкі погляди, послідовність міркувань, цілеспрямованість).

Технологія системного управління формується з двох рівнів: процесного і функціонального. Провідним є процес підготовки, прийняття і реалізації рішень, який обслуговують обліковий, аналітичний та інформаційний процеси. Характерним для системного менеджменту є напівформалізований процес,

коли аналітична підготовка рішень формалізується, а прийняття рішень здійснюється з використанням досвіду управлінського персоналу.

На кожному етапі системного підходу до процесу прийняття стратегічних рішень обирають можливі шляхи вирішення та методи підготовки і прийняття рішень.

Типовий процес прийняття стратегічних рішень (з урахуванням взаємодії з довкіллям) на основі системного підходу складається з:

1. Постановка завдання. Суть цього етапу зводиться до визначення проблеми, умов і часу її вирішення, засобів та необхідної інформації тощо. При цьому використовують порівняльний аналіз аналогів розв'язання проблеми, аналіз господарської діяльності, матеріали комплексного аудиту, експертизи, сертифікації об'єктів якості довкілля, з'ясовують підпорядкованість проблем.

2. Усвідомлення проблеми в цілому та окремих питань у взаємозалежності, постановка цілей, визначення пріоритетів. Необхідно усвідомити мету діяльності, її проблематику, узгодженість із загальною стратегією, структурування мети та ймовірність її реалізації. Вдаються до таких методів підготовки і прийняття рішень: структурування ситуації, з'ясування зв'язків із зовнішнім середовищем, створення моделей перспективних систем.

3. Опис і оцінювання можливих станів навколишнього середовища. Слід з'ясувати умови, за яких доведеться досягати мети. Використовують методи факторного і структурного аналізу зовнішнього середовища, прогнозування рівня впливу, нормативні документи, маркетингові дослідження та ін.

4. Виявлення або розроблення альтернативних моделей (способів) досягнення цілей. Передусім необхідно визначити альтернативи з урахуванням шляхів і засобів конкретної організації. Складність полягає у виявленні або напрацюванні повної сукупності альтернатив, які містять можливі варіанти дій для досягнення мети.

5. Виявлення результатів, наслідків за всіма можливими варіантами, вибір оптимального. З'ясовують усі можливі наслідки, перевіряють шляхи досягнення цілей та прями і побічні результати, що виникають при проведенні заходів. Для цього слід використовувати «ділові ігри», аналіз виробничо-господарських ситуацій, моделювання, ранжування природоохоронних заходів.

6. Вибір критеріїв оцінювання відповідності результатів дій поставленим цілям з урахуванням вимог навколишнього середовища. Тільки знаючи якісні властивості об'єкта, можна обрати критерії відповідності його стану поставленій меті. Багато недоліків управління пов'язані з тим, що критерії оцінки недостатні для всебічного опису явища, довкілля, недостатньо напрацьовані, немає досконалих методик, засобів вимірювальної техніки тощо.

7. Оцінювання відповідності результатів діяльності (перспективної моделі). На цьому етапі роблять висновок щодо корисності дій та імовірності досягнення результатів на основі екологічного аналізу.

8. Оцінювання та розрахунки очікуваних ефектів у разі практичної реалізації. На цьому етапі треба з'ясувати, який інтегрований ефект забезпечить корисна дія. Оцінка відповідності результатів дій поставленим цілям не може бути основним критерієм вибору оптимального варіанта, тому що при цьому не врахована невизначеність стану зовнішнього середовища. Для оцінювання сукупного ефекту використовують методи визначення економічної, природоохоронної, соціальної ефективності на основі даних виробничого аналізу (екологічного аудиту).

9. Порівняння альтернатив за очікуваними ефектами від їх реалізації та вибір оптимальної. У разі багатомірності системи цілей і критеріїв оцінки її спрощують, використовуючи методики комплексної оцінки діяльності.

10. Прийняття рішень і затвердження стратегічного плану розв'язання проблеми. На цьому етапі необхідно комплексно використовувати підготовку, досвід, знання, інтуїцію управляючого. Рішення формулюється у вигляді стратегічного плану, програми.

Поєднання системного господарського аналізу і структурного проектування формує методичну основу системного підходу. Сприяє його впровадженню надійна еколого-економічна інформація, оформлена за світовими стандартами. Об'єктивна необхідність реформування економіки України змушує керівників підприємств оволодіти методологією системного підходу прийняття управлінських рішень з орієнтацією на світові стандарти системної технології управління, маркетингу, аудиту, інжинірингу, сертифікації.

Оскільки за системного підходу будь-яка організація, екосистема, територія розглядається як система, кожний із елементів якої має свої визначені і обмежені цілі функціонування, мета управління (збереження, підтримання функціонування екосистеми, території) зводиться до інтеграції (поєднання) системоутворюючих елементів. Цього можна досягти за умови, що кожен елемент (проблема) вирішується взаємопов'язано, взаємообумовлено, з урахуванням ієрархічного принципу, через порівняльний аналіз альтернативних шляхів і методів досягнення поставленої мети, за допомогою кількісного оцінювання цілей, методів, засобів їх досягнення і всебічного оцінювання всіх можливих і запланованих результатів діяльності, тобто з позиції системного аналізу і синтезу.

Системний менеджмент виконує такі загальні управлінські функції: інноваційна діяльність, стратегічне планування, облік, аналізування, мотивація, організація, контролювання. Провідними системоутворюючими функціями екологічного управління є *інноваційна діяльність* і *стратегічне планування* або прогнозування.

Інноваційна діяльність задає підприємству динаміку і темпи розвитку, забезпечує його активну позицію на ринку попиту і пропозицій. Інноваційний

екологічний менеджмент полягає в інтенсивному вдосконаленні управління через створення і впровадження науково-технічних новацій з урахуванням екологічних пріоритетів. Основними тенденціями розвитку інноваційного екологічного менеджменту є: підвищення значення і ефективності управлінської праці; підтримання і стимулювання проектів організаційних інновацій; раціоналізація інформаційного забезпечення системи управління; динамічність об'єктів управління; децентралізація управлінських функцій; екологізація промисловості, інвестиційної діяльності, науки і мислення людей.

Інноваційний екологічний менеджмент покликаний забезпечити таку взаємопов'язаність і взаємозалежність системи, щоб науково-технічний аспект став економічно вигідним, тобто нововведення забезпечували б розроблення нового або поліпшеного екологічно чистого продукту, що має попит, а його виробництво не завдавало б шкоди навколишньому природному середовищу, тим самим підвищуючи якість життя.

Стратегічне планування (прогнозування) – це процес системного мислення і раціональних дій фахівців у конкретних умовах внутрішнього і зовнішнього середовищ, систематичний і систематизований процес аналізу вірогідних ситуацій на шляху досягнення цілей підприємства. Стратегічне планування теж є системою, яка має певне призначення (досягнення мети) і функції (дослідження середовища, ситуації, структури, вибір, оцінка альтернативи).

Особливістю системного стратегічного планування є урахування взаємодії із зовнішнім середовищем. За системного планування заздалегідь визначаються проблеми, які можуть виникнути у майбутньому. Методологічною основою стратегічного планування є структурне моделювання, методи системного аналізу виробничої діяльності, економічні методи оцінок і аналізу, практичний досвід, міжнародні оцінки ситуацій та напрацювання, обмін інформацією.

На підприємство як первинний елемент природокористування поширюються закони і правила функціонування екосистем, їх ієрархічних взаємозв'язків і взаємодії, методи вирішення проблем. Отже, підприємство як суб'єкт ринкової системи змушене здійснювати свою діяльність за законами ринкової системи і законами екосистеми природокористування (законами екології): законом внутрішньої динамічної рівноваги; законом сукупної (сумісної) дії факторів; законом бумеранга; законом обмеженості природних ресурсів; правилом регіональної екологічної рівноваги та ін. Тому діяльність підприємства буде збалансованою за таких умов:

1) підприємство розглядається як складова загальної діяльності людства у взаємозв'язку з навколишнім середовищем;

2) враховуються загальнодержавні природоохоронні інтереси через ринкові важелі: податки, мотиваційні стимули, прибутки, кредити, штрафи;

3) розвиток підприємства здійснюється з урахуванням сукупної взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів;

4) береться до уваги внутрішня динамічна рівновага технологічних, господарських, еколого-економічних систем;

5) ефективно діють системи і структури екоменеджменту, екологічні експертиза, аудит, сертифікація, маркетинг тощо;

6) регулярно здійснюється навчання, підвищення кваліфікації працівників;

7) впроваджуються і використовуються світові, загальноєвропейські державні екологічні стандарти, новітні способи виробництва, системи менеджменту якості, екологічного менеджменту та безпеки життєдіяльності.

Як правило, природоохоронна діяльність на підприємствах описується в екологічних паспортах, запроваджених 15–20 років тому. Однак сучасна ситуація докорінно змінилася, а саме: технологія виробництв, обробка сировини, потреби споживача зовсім інші; для виживання підприємства необхідні інвестиції, які здебільшого роблять конкуренти, що прагнуть заволодіти підприємством та експлуатувати його і навколишнє середовище,

дбаючи лише про прибутки; державна підтримка незадовільна та недостатня для повної модернізації; домінують політичні, економічні, приватні інтереси щодо права власності на підприємство, територію тощо.

Отже, для досягнення генеральної мети дослідження, яка полягає в розробці теоретико-методологічних основ формування ефективно діючої системи екологічного менеджменту (СЕМА) в умовах ринкових перетворень в Україні на базі впровадження більш ефективних економічних інструментів, необхідно вирішити такі завдання:

- визначити понятійний апарат і концептуальні основи екологічного менеджменту;
- розробити наукову концепцію «імплементатії» економічних інструментів СЕМА у механізми трансформації ринкових перетворень;
- дослідити методологічні аспекти розвитку системи екологічного менеджменту в Україні з урахуванням різних факторів її формування, ефективності і значимості економічних регуляторів, що застосовуються;
- визначити екологічні імперативи розвитку економіки України на перехідному етапі становлення держави;
- розробити методологію формування механізму реалізації економічних регуляторів екологічного менеджменту на державному, регіональному і виробничому рівнях управління;
- визначити напрямок реалізації системи економічних важелів у моделях ринкових реформ;
- визначити пріоритетні напрямки реформування економічного механізму природокористування в контексті створення в Україні аналогу ефективної системи EMAS;
- розробити теоретичні і методичні основи формування стратегії і механізму реалізації моделі екологічного менеджменту в Україні.

За об'єкт дослідження становлення системи екологічного менеджменту в Україні доцільно обрати існуючий досвід природокористування в Україні і за

рубежем з визначенням різних рівнів регіоналізації, а за предмет дослідження – теоретичні і методологічні основи становлення і розвитку якісно нової ідеології управління природоохоронною діяльністю в Україні – екологічного менеджменту – у контексті створення ефективних моделей ринкових реформ в Україні.

Впровадження ефективної системи екологічного менеджменту в умовах ринкових трансформацій в Україні дозволить:

- 1) приймати обґрунтовані рішення щодо механізму реалізації вираженої екологічної політики на різних рівнях регіоналізації, впровадження ефективних екологоорієнтованих моделей розвитку економіки України;
- 2) розробляти дієві моделі регіонального екологічного менеджменту;
- 3) підприємствам різних форм власності відпрацьовувати покрокову стратегію, використовуючи науково-методичні підходи при виборі напрямків впровадження ефективної системи екологічного менеджменту, (у тому числі за рахунок ефективних економічних стимулів і інструментів).

Однак, тільки розгляд системи екологічного менеджменту як якісно нової ідеології управління природоохоронною діяльністю в єдиному контексті з усіма формуючими його підсистемами може сприяти досягненню і вибору ефективних управлінських рішень. На це і повинна бути спрямована розробка концепції сталого розвитку в Україні.

Питання для самоконтролю

1. *В чому полягають особливості екологічного менеджменту в Україні?*
2. *Назвіть основні відмінності системи спонукальних стимулів впровадження СЕМА в Україні і за рубежом.*
3. *Що є основою методології системного підходу у дослідженні екологічного менеджменту?*
4. *З яких етапів з урахуванням взаємодії з довкіллям складається типовий процес прийняття стратегічних рішень?*
5. *Дати визначення поняттю «стратегічне планування».*

2.2 Екологічний менеджмент як ключова складова сталого розвитку

Концепція становлення екологічного менеджменту в Україні

На сучасному етапі історичну перспективу людства насамперед визначає екологічний фактор. Стає очевидним вплив екологічних умов на розвиток усіх без винятку компонентів соціуму. Саме це визначає необхідність розробки нової еколого-економічної концепції, розвиток і реалізація якої на практиці законодавчими і виконавчими структурами буде сприяти «екологізації» мислення і перегляду багатьох стереотипів у процесах прийняття еколого-орієнтованих рішень.

Враховуючи особливості сьогодення і тенденції глобалізації громадського життя, можна стверджувати, що потрібна ідеологія, яка б брала до уваги сучасні особливості переходу до ліберально-ринкової економіки і входження в міжнародні структури. Це ще раз підкреслює необхідність комплексних кардинальних структурних зрушень в управлінській сфері, у тому числі в природо-ресурсній площині.

Таким чином, *екологічний менеджмент – це не лише міждисциплінарна наука і практичний інструментарій регулювання економіко-екологічних відносин як на макрорівні (включаючи регіональний), так і на мікрорівні, а й якісно нова ідеологія управління природоохоронною діяльністю на сучасному етапі ринкових перетворень.*

Слід зазначити, що запобігання негативним наслідкам людської діяльності і проведення попереджувальних заходів для створення безпеки населенню і навколишньому середовищу сьогодні є одним із найважливіших завдань, що постають перед урядом і відповідними державними органами України. Стійкий економічний розвиток в останні два-три десятиліття потребує серйозних організаційних і управлінських витрат на зазначені цілі. Зростаючий транскордонний екологічний вплив і інші негативні наслідки свідчать також про необхідність посилення міжнародної діяльності в сфері забезпечення

безпеки і створення погоджених глобальних заходів у напрямках реалізації принципів сталого розвитку.

Наукові основи національної стратегії переходу України на принципи сталого розвитку ґрунтуються на властивих державі геополітичних, географічних, демографічних, соціально-економічних і екологічних особливостях.

Основними цілями сталого розвитку є:

1. Економічне зростання – формування соціально-орієнтованої ринкової економіки, забезпечення можливостей, мотивацій та гарантій праці громадян, якості життя, раціонального споживання матеріальних ресурсів.

2. Охорона навколишнього середовища – створення умов для життя в якісному природному середовищі з чистим повітрям, землею, водою, захист і відновлення біорізноманіття, реалізація екологічного імперативу розвитку виробництва.

3. Соціальна справедливість – забезпечення гарантій рівності громадян перед законом, забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, екологічного і соціального благополуччя.

4. Раціональне використання природних ресурсів – створення системи гарантій раціонального використання природних ресурсів на основі дотримання національних інтересів країни і їхнього збереження для майбутніх поколінь.

5. Стабілізація чисельності населення – формування державної політики з метою збільшення тривалості життя і стабілізації чисельності населення, надання всебічної підтримки молодим родинам, охорона материнства і дитинства.

6. Освіта забезпечення гарантій доступності для одержання екологічної освіти громадян, збереження інтелектуального потенціалу країни.

7. Міжнародне співробітництво – активне співробітництво з усіма країнами і міжнародними організаціями з метою раціонального використання екосистем, забезпечення сприятливого і безпечного майбутнього.

Реалізація цілей сталого розвитку забезпечується через:

- структурну перебудову народного господарства;
- гарантування національної безпеки держави, включаючи соціальну, економічну й екологічну безпеку;
- підвищення рівня організації процесу природокористування з урахуванням місцевих природно-кліматичних умов і природно-ресурсного потенціалу територій;
- паритетність (рівноцінність) використання природних ресурсів для нинішніх і майбутніх поколінь;
- формування еколого-економічного мислення, адекватного процесам суспільних трансформацій.

Таким чином, *сталий розвиток* – це процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умов збереження і поетапного відновлення цілісності природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалом і потребами людей усіх поколінь.

Концепція сталого розвитку відбиває розуміння тісного взаємозв'язку екологічних, економічних і соціальних проблем людства і того факту, що вони можуть бути вирішені тільки комплексно, за умови тісного співробітництва і координації зусиль усіх країн світу.

З формальної точки зору сталий розвиток прийнято розглядати як гармонічний розвиток трьох структурних підсистем: соціуму, економіки та екології, де економіка і екологія, чи енвайронментальна економіка є базисом сталого розвитку, а соціальна підсистема – його надбудовою, згідно з першим пунктом «Порядку денного на XXI століття» конференції, що відбулася у Ріо-де-Жанейро у 1992 році.

Звідси вибудовується формалізована концептуальна модель сталого розвитку, яку зображено на рис.2.2.

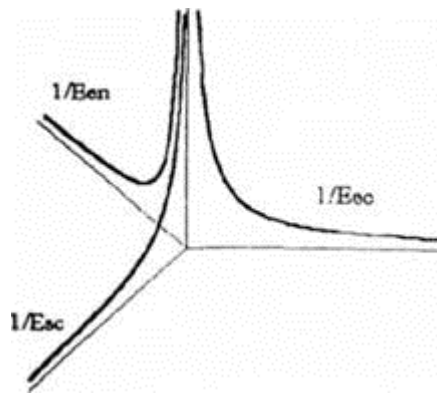

Рис. 2.2 – Концептуальна графоаналітична модель сталого розвитку, де E_{sp} – ефективність соціальної політики (стратегії розвитку);

E_{ec} – ефективність економічної політики;

E_{ep} – ефективність екологічної політики.

Основою сталого розвитку є паритетність відносин у тріаді людина – господарство – природа, що забезпечує перехід до такого способу взаємодії природи і суспільства, який характеризується як епоха ноосфери.

Концепція сталого розвитку ґрунтується на п'яти ключових принципах:

1. Людство дійсно може надати розвитку сталого і довготривалого характеру, для того щоб він відповідав потребам людей, які живуть зараз, не втрачаючи при цьому можливості майбутнім поколінням задовольняти свої потреби.
2. Обмеження, які існують в галузі експлуатації природних ресурсів, відносні. Вони пов'язані з сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення.
3. Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на благополучніше життя. Без цього сталий і довготривалий розвиток просто неможливий. Одна з головних причин виникнення екологічних та інших катастроф – злидні, які стали у світі звичайним явищем.

4. Необхідно налагодити стан життя тих, хто користується надмірними засобами (грошовими і матеріальними), з екологічними можливостями планети, зокрема відносно використання енергії.
5. Розміри і темпи росту населення повинні бути погоджені з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється.

Реалізація цих принципів дозволить забезпечити:

- гармонізацію співіснування людини і природи;
- реалізацію права на справедливе задоволення потреб і рівність можливостей розвитку нинішнього і майбутніх поколінь;
- невід’ємність захисту навколишнього природного середовища в процесі розвитку суспільства.

Таким чином, сталий розвиток узагальнює в собі процес виживання і відновлення генофонду нації, активізацію ролі кожної окремої людини в суспільстві, забезпечення його прав, збереження природного середовища, формування умов для відновлення біосфери і її локальних екосистем, орієнтацію на зниження рівня антропогенного впливу на навколишнє середовище і гармонізацію розвитку людини і природи.

Разом з тим, непогодженість темпів економічного розвитку і вимог екологічної безпеки, домінування природомістких галузей, висока питома вага ресурсо- і енергомістких застарілих технологій, сировинна орієнтація експорту, мілітаризація виробництва, відсутність гуманістичних цінностей серед пріоритетів розвитку, а також недостатній рівень екологічної культури і споживання ведуть до поглиблення кризових явищ в економіці, погіршення стану навколишнього природного середовища, що створює реальну загрозу для життя і діяльності нинішніх і майбутніх поколінь.

Україна може забезпечити сталий розвиток винятково шляхом ефективного використання усіх видів ресурсів, структурно-технологічної

реструктуризації виробництва, використання творчого потенціалу всіх членів суспільства для розвитку і процвітання держави.

Ідея сталого розвитку стосується не лише сучасності: вона адресована як поколінням, що живуть зараз, так і прийдешнім. Це ідеологія рівноправності всіх поколінь і всіх людей кожного покоління, справедливості в просторі і в часі, ефективного використання потенційних можливостей, збалансованості суспільного розвитку і збереження природи.

До складу цільових параметрів сталого розвитку необхідно включати характеристики стану навколишнього середовища, екосистем і природоохоронних територій. їм належать показники: якості атмосфери, вод, територій, що знаходяться в природному і зміненому стані, кількості біологічних видів, що знаходяться під загрозою зникнення і т.д.

Разом з тим, існуюча в Україні система показників стану навколишнього середовища, за оцінками фахівців, не відповідає сучасним вимогам формування системи сталого розвитку України, які базуються на принципах міжнародної Конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку. Актуальним стає впровадження інтегрованих показників сталого розвитку, що створило б можливість узгоджено розглянути проблеми стану середовища і соціально-економічного прогресу держави в контексті реалізації основних завдань сталого розвитку України. На даному етапі міжнародне співтовариство розглядає показники стану навколишнього середовища як комплексний інструментарій для виміру і репрезентації еколого-економічних тенденцій в країні. Виходячи з цих позицій, можна виділити три основні типи показників:

- показники сучасного екологічного стану, що визначають діючі екологічні параметри;
- показники впливу чи тиску, що відбивають антропогенний вплив на навколишнє середовище;
- показники, що регулюють вплив на навколишнє середовище і за допомогою яких можна визначити, як різні агенти реагують на специфічний вплив.

Таким чином, основні завдання сталого розвитку полягають у:

- забезпеченні динамічного соціально-економічного зростання;
- збереженні навколишнього природного середовища;
- раціональному використанні природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення потреб нинішнього і майбутнього поколінь через побудову високоефективної економічної системи, що стимулює продуктивність, науково-технічний прогрес, соціальну спрямованість.

Вирішення основного завдання передбачає:

- забезпечення сталого розвитку регіонів і поселень;
- макроекономічні перетворення і державний протекціонізм;
- формування економічно орієнтованої політики держави;
- забезпечення духовного, фізичного розвитку людини і його соціальних гарантій;
- міжнародне співробітництво.

Таким чином, забезпечення виходу України з економічної кризи, продовження курсу реформ і досягнення економічного зростання можливо лише за умови удосконалення системи державного регулювання, проведення змістовних і послідовних структурних перетворень, у тому числі і в природоресурсній сфері.

Концепція становлення екологічного менеджменту в Україні

Серед сучасних глобальних світових проблем людства екологічні проблеми посідають чи не найголовніше місце. Охороні навколишнього середовища й раціональному використанню природних ресурсів нині приділяють особливу увагу урядові структури й міжнародна громадськість. На порядок денний виноситься питання екологічної безпеки держави. Проблеми запровадження принципів сталого розвитку, становлення ринкових інструментів екологічного управління та реалізації екологічного менеджменту висвітлюються у працях провідних вітчизняних фахівців, у галузі економіки природокористування. Так, В. Трегобчук і О. Веклич різнобічно обґрунтовують

необхідність запровадження еколого-економічної моделі ринкових реформ в Україні, підкреслюючи вигоди для компаній, які опікуються охороною навколишнього середовища і визначають втрати в бізнесі через недодержання екологічних вимог. С. К. Харичков і Т. П. Галушкіна визначають поняття «екологічний менеджмент» як міждисциплінарну науку, що розробляє оптимальні варіанти конкурентоспроможних управлінських рішень щодо природоохоронної діяльності. У подальших дослідженнях Т. П. Галушкіна підкреслює ринкову орієнтацію екологічного менеджменту підприємств, визначаючи його провідне місце в системі екологічного підприємництва.

На сьогоднішній день в Україні екологічний менеджмент знаходиться на етапі становлення. Він не має не тільки ефективної практичної імплементації, а й єдності теоретико-методичного апарату.

***Концепція** – це система поглядів, те або інше розуміння явищ, процесів, єдиний визначальний сенс.*

Нині, як правильно констатують вчені, система управління в природоохоронній сфері повинна зазнати радикальних перетворень разом з іншими відносинами в суспільстві. Їхня необхідність зумовлена зміною пріоритетів, тим, що ідеологія, яка лежить в основі адміністративно-командної системи, зайшла в очевидну суперечність з вимогами розвитку продуктивних сил і життєзабезпечуючими нормами прав людини.

Як справедливо відзначають вітчизняні провідні економісти-екологи, у наш час Україні вкрай необхідна еколого-економічна модель ринкових реформ. Тільки на цій основі можна досягти збалансування в напрямку оптимізації взаємин людини з природою. Слід зазначити, що ще використовуючи парадигми Адама Сміта, неокласичні економісти вважали, що основний напрямок суспільних інтересів – зміна стилю життя, а, отже, і відносин до споживання ресурсів, забруднення середовища, що генерується вільним ринком.

Перебороти глобальну екологічну кризу окремими діями неможливо, тому необхідна консолідація зусиль, спрямована на трансформацію екологічної

свідомості громадян. Однак, це може відбутися лише в тому випадку, якщо буде існувати визначена ідеологічна домінанта сталого розвитку України –якісно нова ідеологія управління природоохоронною діяльністю, побудована на фундаменті пріоритету природних національних цінностей з урахуванням стратегії загальнодержавних завдань.

Ідеологія—система уявлень, понять, виражена в різних формах суспільної свідомості (політиці, моралі, науці, мистецтві, релігії). Ідеологія визначається в кінцевому рахунку умовами матеріального життя суспільства, є відображенням у свідомості суспільного буття і, у свою чергу, активно впливає на розвиток суспільства. Така домінанта формує суспільну екологічну свідомість громадян і головні орієнтири в розвитку держави.

Для того щоб здійснювати економічне зростання, необхідно мати адекватну цьому систему екологічного управління і відповідну світоглядну основу (культуру), які були б здатні забезпечувати продуктивність, ефективність, динамічність.

Кожне суспільство, яке хоче називатися цивілізованим, повинне мати визначені параметри: широку демократію, стійку економіку, надійний соціальний захист, освіту, науку, охорону здоров'я, безпечну екологію, і – як результат, тривалість і рівень життя людей, високий ВВП у розрахунку на душу населення, тобто те, що формує культуру й ідеологію.

Загальновизнано, що національна ідеологія є згустком системи політичних, правових, економічних, екологічних, етичних, художніх і філософських поглядів, які мають властивість відображати зміни під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів. Переходячи до екологічної домінанти, можна стверджувати, що зміна ідеології в сфері управління природокористуванням викликана зростаючими потребами суспільства в екологічно безпечному і чистому навколишньому природному середовищі. При цьому створення належних структурних умов для переходу суспільства на принципи екологобезпечного розвитку є визначальним чинником його розвитку.

Стратегічна мета розвитку України повинна полягати в перетворенні її природно-ресурсного потенціалу на головну опору економічного зростання, у правильному осмисленні суті сталого розвитку з позиції світового співтовариства. Це потребує не тільки підвищення теоретичного рівня досліджень, але і збільшення їхньої практичної результативності на базі осмислення нових концептуальних підходів щодо вибору ефективних управлінських рішень.

Через це, екологічний менеджмент можна розглядати як якісно нову ідеологію управління природоохоронною діяльністю в ринкових умовах, в основу якої варто покласти такі принципи:

- пріоритетність ідеї сталого розвитку в контексті економічної й екологічної безпеки країни і її регіонів;
- системність і комплексність у здійсненні стратегії розвитку системи екологічного менеджменту як якісно нової ідеології управління;
- послідовність і цілеспрямованість, які забезпечуються розробкою покрокової стратегії розвитку СЕМА і конкретного організаційно-економічного механізму на кожному етапі її становлення;
- послідовність у розвитку системи екологічного менеджменту, що відбивається через призму духовних екологічних цінностей, систему екологічної освіти та виховання, культурної спадщини.

Головна мета – зниження державного вливу на механізми управління природокористування шляхом:

- розробки на різних рівнях ієрархії стимулів до здійснення усвідомленого ефективного регулювання природоохоронною діяльністю;
- формування концептуально-методичної бази і сценарію розвитку СЕМА в Україні з урахуванням позитивного досвіду, накопиченого за рубежом.

Тільки реформування існуючої практики управління природоохоронною діяльністю і переорієнтація на екологічні імперативи розвитку в процесі поступального зростання України дозволять досягти відчутних економічних і соціальних результатів як на макро-, так і на мікрорівнях.

Екологічний імператив (у загальноприйнятому трактуванні) – ясне розуміння екологічних проблем і переконаність в особистій відповідальності кожного за стан і майбутнє біосфери, а також людства як її частини. Складовою частиною екологічного імператива є визнання необхідності стійкого розвитку.

У цьому зв'язку доцільно вивчити прогресивний зарубіжний досвід екологічного менеджменту (у тому числі і стосовно місцевого оподаткування і фондування екологічних програм; стійкого розвитку ринку екологічних послуг, екологічної сертифікації, ліцензування, екологічного страхування, екологічного аудиту; формування публік-рілейшнз у даному контексті) і спробувати розробити сценарій його інтеграції в моделі екологічно-орієнтованих ринкових трансформацій в Україні.

Для налагодження ефективної системи екологічного менеджменту (на різних рівнях) необхідно здійснити:

- а) адміністративну реформу, включаючи реформування законодавчої та нормативної бази;
- б) трансформацію інвестиційної діяльності з урахуванням екологічного фактора;
- в) удосконалення організаційно-економічного механізму становлення системи екологічного менеджменту в Україні.

Очікувані результати від становлення системи екологічного менеджменту як якісно нової ідеології управління природоохоронною діяльністю в Україні виявляться в:

- створенні гнучкої та ефективної системи втручання держави в механізми формування екологічної політики на різних рівнях управління;

- зменшенні державних витрат на здійснення природоохоронної політики і утримання адміністративного апарату управління природоохоронною діяльністю;
- зниженні еколого-економічних втрат у державному секторі економіки;
- підвищенні дохідної частини бюджету за рахунок ресурсних надходжень, програм;
- підвищенні конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на світових і регіональних ринках;
- в зростанні числа підприємств, основною діяльністю яких є екологічне підприємництво і екобізнес, поліпшенні умов для залучення екоінвестицій, у т.ч. із країн далекого зарубіжжя;
- підвищенні ділової активності, фінансового іміджу і стабільності підприємств;
- досягненні високого рівня екологічної свідомості громадян.

Етапи і послідовність здійснення заходів для становлення системи екологічного менеджменту в Україні залежить від ступеня зрілості законодавчо-нормативної та організаційно-економічної бази, а також рівня розвитку екологічного світогляду суспільства.

Існуюча практика за кордоном свідчить, що розвиток екологічного менеджменту у своєму становленні проходить 3 етапи:

1. Здійснення локальної тактики «гасіння пожеж» – керівництво компанії згадує про екологію тільки у випадку аварійних ситуацій, що погрожують серйозними економічними наслідками.
2. Створення системи екологічного моніторингу на підприємстві з метою відповідності загальноприйнятим природоохоронним нормам і правилам.
3. Розробка загально корпоративної стратегії з визначальним значенням екологічних факторів. При цьому компанія прагне досягнення переваги над конкурентами в значній мірі за рахунок перевищення екологічних стандартів і

норм. За оцінками експертів, у наш час третього етапу досягли не більш як 15% провідних компаній Європи і Північної Америки.

Аналізуючи зарубіжний досвід країн, можна припустити, щонайменше, наявність трьох етапів розвитку СЕМА в Україні:

1-й етап – зміна ідеології формування природоохоронного законодавства на базі розробки науково обґрунтованої еколого-правової концепції регулювання природокористування й охорони навколишнього середовища з урахуванням впровадження ринкових регуляторів і стимулів; проведення інституціональних трансформацій у екополітиці;

2-й етап – створення єдиної еколого-цілеспрямованої системи управління і правового регулювання всієї екологічної діяльності суспільства на базі розробки багатофакторних еколого-економіко-соціологічних моделей, реформування нового мислення, нових цінностей і світоглядних пріоритетів;

3-й етап – зміна суспільної психології шляхом заміни споживчої орієнтації на екологізовану у відношенні природокористування і природоохоронної діяльності.

Визначальним фактором становлення і розвитку діючої системи екологічного менеджменту в Україні є формування законодавчо-нормативних основ зваженої екологічної політики держави.

Питання для самоконтролю

- 1. Дати визначення поняттю сталого розвитку.*
- 2. Що є основними цілями сталого розвитку?*
- 3. Назвіть основні шляхи реалізації цілей сталого розвитку.*
- 4. На яких ключових принципах базується концепція сталого розвитку?*
- 5. В чому полягають особливості впровадження екологічного менеджменту в Україні?*
- 6. Дати визначення поняттям концепція та ідеологія.*
- 7. Які, на Вашу думку, заходи необхідні для налагодження ефективної системи екологічного менеджменту (на різних рівнях)?*

2.3 Екологічний аудит як складова еколого-економічного механізму в системі екологічного менеджменту

2.3.1 Основні поняття та принципи екологічного аудиту

Здійснення державної стратегії сталого розвитку країни й окремих її регіонів передбачає комплекс заходів для державного регулювання природокористуванням і стимулювання природоохоронної діяльності шляхом проведення цілеспрямованої соціально-економічної, фінансової і податкової політики в умовах ринкових відносин. Мова йде про гармонізацію економічних і екологічних інтересів розвитку, включення понять «екологічні блага» і «екологічний добробут» у систему економічних відносин. Важлива роль при цьому належить аналізу, узагальненню і використанню наявного в даній сфері закордонного досвіду, у тому числі – в галузі екологічного аудиту.

Для України поняття «*екологічний аудит*» є досить новим, тоді як у розвинених державах світу воно відоме вже упродовж більш як 30 років. З початку 70-х років компанії країн Західної Європи і Північної Америки притягуються до юридичної відповідальності за заподіяну ними шкоду навколишньому середовищу. Пов'язані з цим значні фінансові (екологічні) збитки примусили їх зайнятися оцінюванням відповідності своєї діяльності нормам екологічного законодавства. За деякими ознаками таке оцінювання формально відповідало фінансовому аудиту, тому дістало назву екологічного аудиту.

До середини 80-х років ХХ сторіччя екологічний аудит сформувався як функція або напрямок внутрішнього (корпоративного) управління для посилення контролю за діяльністю підприємств. Цей напрямок, або функція, загального управління (екологічний аудит) був прийнятий і введений Міжнародною торговою палатою і включав також оцінку відповідності стратегії діяльності компанії (корпорації) нормам екологічного законодавства.

Екологічний аудит набув великого поширення в промислово розвинених країнах – Канаді, Великобританії, Нідерландах, США, Швеції, країнах ЄС. Екологічне аудитування стало окремим видом аудиторської діяльності у разі придбання або передачі нерухомого майна і проводиться практично при укладанні всіх угод купівлі-продажу нерухомості.

У 1990 р. комерційні банки в деяких промислово розвинених країнах почали використовувати екологічний аудит з метою мінімізації ризиків неплатежів по кредитах. Ці ризики зумовлені недоліками в природоохоронній діяльності підприємств-позивачів. В останні роки екологічний аудит застосовується міжнародними банками розвитку як інструмент управління з оцінюванням минулої і поточної природоохоронної діяльності компаній і структур, що фінансуються ними.

У США та інших країнах екологічний аудит в понятійному плані стає не тільки перевіркою стану підприємств на предмет відповідності вимогам природоохоронного законодавства, але і основою для розроблення заходів щодо запобігання можливим його порушенням. Відтак, екоаудит перетворюється з бюрократичного інструменту контролю за додержанням закону на економіко-правовий механізм стимулювання природоохоронної діяльності підприємств.

Отже, в понятійному відношенні екологічний аудит можна класифікувати як чисто *природоохоронний*, що має прямі природоохоронні цілі, і *спеціалізований* багатоцільовий із захисту корпоративних інтересів, інтересів інвесторів, кредиторів, страхувальників, власників нерухомого майна. За своєю суттю це поняття ринкове і підприємницьке. Воно невід’ємне від таких понять, як конкурентоспроможність, екологічне підприємництво, інвестиційні ризики. У міжнародній практиці це поняття вже реалізоване в механізми діяльності зі своєю законодавчою, нормативно-методичною і навчальною базою, організаційною інфраструктурою і кваліфікованими екоаудиторами.

В Україні ще тільки починається усвідомлення того, що екоаудит є необхідною за міжнародними стандартами передінвестиційною стадією оцінки

ризиків, обов'язковою процедурою визначення вартості підприємств, що приватизуються, маркетингових досліджень конкурентоспроможності продукції, найефективнішим інструментом погодження загальнодержавних і місцевих інтересів екологічної безпеки. Врешті-решт, це один з найефективніших засобів залучення громадськості до розв'язання проблем екологічно безпечного життя, екологічно чистої продукції.

Згідно із Законом України «Про екологічний аудит» від 24 червня 2004 року, екологічний аудит – це документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.

Закон України «Про екологічний аудит» визначає основні правові та організаційні засади здійснення екологічного аудиту і спрямований на підвищення екологічної обґрунтованості та ефективності діяльності суб'єктів господарювання. Положення цього Закону поширюються на всіх суб'єктів господарювання незалежно від форми власності та видів діяльності.

Об'єктами екологічного аудиту є:

- підприємства, установи та організації, їх філії та представництва чи об'єднання, окремі виробництва, інші господарські об'єкти;
- системи екологічного управління;

інші об'єкти, передбачені законом.

Екологічний аудит може проводитися щодо підприємств, установ та організацій, їх філій та представництв чи об'єднань, окремих виробництв, інших господарських об'єктів у цілому або щодо окремих видів їх діяльності.

Суб'єктами екологічного аудиту є:

- замовники;
- виконавці екологічного аудиту.

У разі проведення обов'язкового екологічного аудиту, замовником якого є зацікавлені органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, суб'єктами екологічного аудиту також є керівники чи власники об'єктів екологічного аудиту.

Замовниками екологічного аудиту можуть бути зацікавлені центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, інші юридичні, а також фізичні особи.

Виконавцем екологічного аудиту може бути юридична чи фізична особа (екологічний аудитор), кваліфікована для здійснення екологічного аудиту відповідно до вимог Закону України «Про екологічний аудит».

Еколого-аудиторська діяльність включає проведення екологічного аудиту, а також його організаційне, правове, методичне, консультативне та інші види забезпечення.

Критерії екологічного аудиту – вимоги нормативно-правових актів щодо охорони навколишнього природного середовища, методики, настанови, організаційні вимоги, керуючись якими екологічний аудитор оцінює докази екологічного аудиту, проводить їх аналіз та готує висновок щодо об'єкта екологічного аудиту.

До критеріїв екологічного аудиту можуть належати також інші вимоги, визначені законодавством.

Критерії екологічного аудиту визначаються у договорі на проведення екологічного аудиту.

Докази екологічного аудиту – це документально зафіксована інформація щодо діяльності об'єкта екологічного аудиту, яка може бути перевірена.

Докази екологічного аудиту використовуються екологічним аудитором для визначення відповідності об'єкта екологічного аудиту вимогам

законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.

Висновок екологічного аудиту – професійна оцінка об'єкта екологічного аудиту, виконана екологічним аудитором, яка ґрунтується на доказах екологічного аудиту та є головною складовою звіту про екологічний аудит.

Висновок екологічного аудиту є офіційним документом, який засвідчується підписом та печаткою екологічного аудитора.

Екологічний аудит в Україні проводиться з метою забезпечення додержання законодавства про охорону навколишнього природного середовища в процесі господарської та іншої діяльності.

Основними завданнями екологічного аудиту є:

- збір достовірної інформації про екологічні аспекти виробничої діяльності об'єкта екологічного аудиту та формування на її основі висновку екологічного аудиту;
- встановлення відповідності об'єктів екологічного аудиту вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту;
- оцінка впливу діяльності об'єкта екологічного аудиту на стан навколишнього природного середовища;
- оцінка ефективності, повноти і обґрунтованості заходів, що вживаються для охорони навколишнього природного середовища на об'єкті екологічного аудиту.

Конкретні завдання екологічного аудиту в кожному окремому випадку визначаються замовником, виходячи з його потреб, відповідно до цього Закону та інших актів законодавства України, характеру діяльності об'єкта екологічного аудиту.

Відносини у сфері екологічного аудиту в Україні регулюються Законом України «Про екологічний аудит», Законом України «Про охорону

навколишнього природного середовища», іншими актами законодавства України, державними стандартами України.

Основними **принципами** екологічного аудиту є:

- незалежність;
- законність;
- наукова обґрунтованість;
- об'єктивність;
- неупередженість;
- достовірність;
- документованість;
- конфіденційність;
- персональна відповідальність аудитора.

Сфери проведення екологічного аудиту.

Екологічний аудит проводиться в процесі приватизації об'єктів державної власності, іншої зміни форми власності, зміни конкретних власників об'єктів, а також для потреб екологічного страхування, в разі передачі об'єктів державної та комунальної власності в довгострокову оренду, в концесію, створення на основі таких об'єктів спільних підприємств, створення, функціонування і сертифікації *систем екологічного управління*, а також здійснення господарської та іншої діяльності.

2.3.2 Форми та види екологічного аудиту

Екологічний аудит повинен орієнтуватись на внутрішні індивідуальні потреби підприємства відповідно до його політики й установлених цілей. Крім того, важливо чітко ідентифікувати мету і завдання діяльності підприємства, перш ніж визначити, який тип екологічного аудиту йому необхідний.

Екологічний аудит можна підрозділити на кілька типів в залежності від цілей, однак, вони не є взаємно виключними. Це значить, що протягом року можна провести кілька різних видів екологічного аудиту: аудит системи екологічного управління підприємства, енергозбереження, мінімізації відходів, нерухомості і т.д.

При придбанні земельної ділянки може виникнути необхідність у проведенні спеціальних досліджень з метою виявлення користувача останніх 50 років, якщо виникають підозри в забрудненні навколишнього середовища.

Екологічний аудит в Україні може бути **добровільним** чи **обов'язковим**.

Добровільний екологічний аудит здійснюється стосовно будь-яких об'єктів екологічного аудиту на замовлення заінтересованого суб'єкта за згодою керівника чи власника об'єкта екологічного аудиту.

Обов'язковий екологічний аудит здійснюється на замовлення заінтересованих органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування щодо об'єктів або видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку, відповідно до переліку, що затверджується Кабінетом Міністрів України, у таких випадках:

- банкрутство;
 - приватизація, передача в концесію об'єктів державної та комунальної власності;
 - передача або придбання в державну чи комунальну власність;
 - передача у довгострокову оренду об'єктів державної або комунальної власності;
 - створення на основі об'єктів державної та комунальної власності спільних підприємств;
 - екологічне страхування об'єктів;
 - завершення дії угоди про розподіл продукції відповідно до закону;
- в інших випадках, передбачених законом.

Екологічний аудит поділяється на **внутрішній** та **зовнішній**.

Внутрішній екологічний аудит об'єкта проводиться на замовлення його власника чи органу, уповноваженого на управління ним, для власних потреб.

Зовнішній екологічний аудит проводиться на замовлення інших заінтересованих суб'єктів.

При визначенні параметрів екологічного аудиту варто брати до уваги:

- ступінь детальності аналізу діяльності підприємства, що використовується в аудиті, тобто чи торкається він окремих сторін або усієї діяльності компанії;
- виробка концепції і заходів, спрямованих на досягнення узгодження з нормативами і лімітами, встановленими природоохоронними органами;
- географічне положення об'єкта (число офісів і місце розташування заводів);
- тимчасова структура (частота проведення аудитів);
- предмет екологічного аудиту (повітря, вода, землі, енергоспоживання, відходи).

Екологічний аудит може також поділятися на:

1. **Екологічний аудит виробничих об'єктів.** Він включає перевірку діяльності підприємств, організацій і установ у сфері дотримання норм і розпоряджень з охорони навколишнього середовища, розробки рекомендацій із природоохоронних заходів, вартісної оцінки, витрат на раціональне природокористування.

Внутрішній екологічний аудит підприємства включає:

- аналіз внутрішнього контролю управління виробничим процесом;
- оцінку слабких сторін і неполадок контрольного устаткування;
- врахування ризику для навколишнього середовища обстежуваного об'єкта;
- збір доказів практичної ефективності внутрішнього екологічного контролю;

- оцінку зібраних матеріалів для визначення недоліків системи заходів, що перевіряються, з охорони навколишнього середовища;
- представлення звіту про результати екологічного аудиту;
- розробку плану дій, що уточнює сукупність коригувальних заходів.

Поряд з внутрішнім екологічним аудитом, за рубежом часто проводиться цільовий екологічний аудит, який аналізує вплив на навколишнє середовище і включає оцінку аварій, інвентаризацію устаткування, оцінку потенційного ризику, оцінку стану навколишнього середовища.

Екологічний аудит, спрямований на оцінку аварій, полягає в ідентифікації підприємств – можливих джерел аварій, вивченні якісного і кількісного впливу можливих аварій на стан навколишнього середовища, підготовку відповідних рекомендацій.

Екологічний аудит устаткування спрямований на інвентаризацію природоохоронного устаткування і його використання.

2. Екологічний аудит територій.

Даний вид екологічного аудиту спрямований на:

- оцінку природно-ресурсного потенціалу конкретних земельних ділянок і інших природних ресурсів;
- виявлення негативних природних і природно-техногенних процесів;
- визначення видів і оцінку рівнів техногенного впливу на навколишнє середовище з метою виявлення пріоритетів, конкретних дій і джерел фінансування екологічного оздоровлення забруднених територій, а також реальної ціни земельної ділянки у випадку зміни її власника.

Екологічний аудит територій проводиться на замовлення при:

- операції купівлі-продажу нерухомості, при коректуванні вартості нерухомості;
- складанні договору купівлі-продажу земельних ділянок;
- впровадженні національних, державних, галузевих, регіональних екологічних програм і природоохоронних заходів;

- обґрунтуванні причин, необхідності і доцільності оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації;

- виникненні потенційно небезпечної екологічної ситуації, що склалася на визначеній території.

3. Екологічний консалтинг.

Екологічний консалтинг – надання консультативних послуг аудитором з питань екології, куди входять:

- передпроектне обстеження земельних ділянок, родовищ тощо з підготовкою висновків про існуючі чи можливі екологічні проблеми території;
- екологічна оцінка існуючих (чи проєктованих) технологій;
- оцінка ефективності (необхідності і достатності) різноманітних природоохоронних заходів;
- допомога при підготовці екологічної сертифікації виробничих об'єктів і територій;
- допомога в підготовці екологічної заяви;
- допомога в підготовці угод з екологічного страхування, розробці планів запобігання чи зменшення екологічних ризиків;
- обґрунтування застосування природоохоронних заходів.

4. Екологічний аудит військових, оборонних і інших об'єктів, інформація про які становить державну таємницю.

Екологічний аудит на режимних об'єктах, що містять державну таємницю, здійснюється відповідно до Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про державну таємницю», «Про екологічну експертизу» і інших Законів і нормативно-правових актів, прийнятих згідно з ними.

Державний екологічний аудит на об'єктах Збройних сил України здійснюється з метою виявлення порушень вимог екологічної безпеки і

природоохоронного законодавства, прийняття своєчасних превентивних заходів щодо збереження природного середовища в місцях дислокації військових частин.

Вимоги до виконавця екологічного аудиту

Екологічний аудит може здійснювати особа – екологічний аудитор, яка має відповідну вищу освіту, досвід роботи у сфері охорони навколишнього природного середовища або суміжних сферах не менше чотирьох років підряд та якій видано в установленому порядку сертифікат на право здійснення такої діяльності.

Екологічний аудит може здійснюватись юридичною особою, статутом якої передбачений цей вид діяльності і в штаті якої є хоча б один екологічний аудитор.

Забороняється проведення екологічного аудиту органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, особам, яким законом заборонено займатися підприємницькою діяльністю.

Забороняється здійснювати екологічний аудит господарських об'єктів екологічним аудиторам, якщо вони мають акції цих об'єктів або у іншій формі мають безпосереднє відношення до них.

Права та обов'язки замовника екологічного аудиту

Замовник екологічного аудиту має право:

- вільно визначати виконавців екологічного аудиту;
- давати виконавцю відповідно до законодавства завдання на проведення екологічного аудиту;
- одержувати інформацію про хід екологічного аудиту;
- одержувати та використовувати звіти про екологічний аудит для своїх потреб.

Замовник екологічного аудиту має право на відшкодування збитків, заподіяних неправомірними діями виконавців екологічного аудиту під час проведення екологічного аудиту, та інші права відповідно до закону.

Замовник екологічного аудиту зобов'язаний:

-забезпечувати фінансування проведення екологічного аудиту, своєчасне приймання та оплату виконаних робіт;

-надавати виконавцям екологічного аудиту наявну в нього інформацію, письмові чи усні пояснення щодо об'єктів екологічного аудиту;

-не допускати дій, спрямованих на примушування виконавця до зміни форм і методів роботи чи висновків екологічного аудиту;

-виконувати інші дії, пов'язані з проведенням екологічного аудиту, відповідно до законодавства.

Права та обов'язки виконавця екологічного аудиту

Виконавець екологічного аудиту має право:

-самостійно визначати форми і методи екологічного аудиту відповідно до законодавства та договору із замовником екологічного аудиту;

-отримувати документи, матеріали та інші відомості, наявні у замовника та в об'єкта екологічного аудиту, необхідні для проведення екологічного аудиту;

-викладати у звіті про екологічний аудит, що здійснюється групою екологічних аудиторів, особливу думку екологічного аудитора щодо суті висновків екологічного аудиту, якщо вона не збігається із загальними висновками;

-залучати на договірних засадах для вирішення окремих питань, що виникають у процесі проведення екологічного аудиту і вимагають спеціальних знань, фахівців відповідного профілю, не покладаючи на них відповідальність за висновки екологічного аудиту.

Виконавець екологічного аудиту *зобов'язаний*:

- повідомляти замовника про всі виявлені у процесі проведення екологічного аудиту випадки порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, стандартів, норм, правил і відхилення від вимог щодо ведення звітності та її складання і відобразити цю інформацію у звіті про проведення екологічного аудиту;

-невідкладно інформувати про виявлену у процесі проведення екологічного аудиту загрозу аварійної ситуації керівника (власника) об'єкта екологічного аудиту, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, та замовника;

-забезпечувати належне збереження та своєчасне повернення всіх документів, одержаних від власника об'єкта екологічного аудиту, замовника та інших осіб для проведення екологічного аудиту;

-невідкладно інформувати замовника про відомі йому причини, що унеможливають проведення чи продовження екологічного аудиту;

-заявляти самовідвід за наявності особистої заінтересованості у результатах екологічного аудиту конкретного об'єкта екологічного аудиту;

-додержувати встановлених законодавством та договором на проведення екологічного аудиту вимог щодо конфіденційності інформації, яка отримана або стала йому відома під час виконання цієї роботи.

Закон гарантує незалежність екологічного аудитора шляхом:

-регулювання його діяльності законом, а також договором, що укладається відповідно до цього Закону;

-заборони впливу на екологічного аудитора з метою примушування його до зміни форми і методів його роботи та висновків екологічного аудиту;

-забезпечення конфіденційності проведення екологічного аудиту;

-захисту порушених прав екологічного аудитора в установленому законом порядку.

Права та обов'язки керівників (власників) екологічного аудиту

Керівники (власники) об'єктів зовнішнього екологічного аудиту мають право:

-звернутися до замовника зовнішнього екологічного аудиту з умотивованим відводом виконавця екологічного аудиту;

-знайомитися із звітом про проведений на об'єкті екологічний аудит;

-на відшкодування збитків, заподіяних під час проведення екологічного аудиту, а також на оскарження протиправних дій виконавців та замовників екологічного аудиту відповідно до закону.

Керівники (власники) об'єктів екологічного аудиту зобов'язані:

-забезпечувати виконавців екологічного аудиту повною і достовірною інформацією, необхідною для їх роботи;

-забезпечувати вільний доступ виконавців екологічного аудиту на об'єкт, сприяти їм у проведенні дій, необхідних для належного виконання покладених на них завдань.

2.3.3 Порядок проведення екологічного аудиту та організації еколого-аудиторської діяльності

Правові підстави для проведення екологічного аудиту

Екологічний аудит проводиться на підставі договору між замовником та виконавцем, укладеного відповідно до вимог Закону України «Про екологічний аудит» та інших нормативно-правових актів.

Виконавці екологічного аудиту несуть визначену законом і договором відповідальність перед замовником за виконання визначених договором зобов'язань та достовірність висновків екологічного аудиту.

При проведенні обов'язкового екологічного аудиту, замовником якого є заінтересований орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування, такий договір укладається після письмового погодження з керівником або власником об'єкта екологічного аудиту.

Термін проведення екологічного аудиту визначається договором.

Оформлення результатів екологічного аудиту

Результати екологічного аудиту подаються у формі звіту про екологічний аудит, який має містити:

- 1) загальні відомості про об'єкт та замовника екологічного аудиту;
- 2) підстави для проведення екологічного аудиту, його мету, завдання, програму та обсяг виконаних робіт;
- 3) відомості про виконавців екологічного аудиту;
- 4) перелік основних законодавчих актів та інших нормативних документів, для перевірки на відповідність яким проводився екологічний аудит;
- 5) характеристику фактичного стану об'єкта екологічного аудиту, включаючи оцінку ефективності та достатності його природоохоронної діяльності, систем екологічного управління, стану природоохоронного обладнання та споруд, зокрема, час установлення, амортизація, придатність;
- 6) відомості про сплату екологічних податків і платежів, включаючи стан та можливості їх сплати та заборгованість, збитки, заподіяні навколишньому природному середовищу, стан статистичної та іншої звітності з охорони навколишнього природного середовища на предмет відповідності її фактичним екологічним показникам;
- 7) висновки екологічного аудиту щодо виявлених невідповідностей екологічних характеристик об'єкта екологічного аудиту вимогам законодавчих актів та інших нормативних документів;

8) відомості щодо підприємств, установ, організацій та осіб, яким надається звіт.

Звіт про екологічний аудит може містити рекомендації щодо заходів, які необхідно вжити для усунення виявлених невідповідностей.

Звіт про екологічний аудит є власністю його замовника і підставою для прийняття ним відповідних рішень.

Висновки обов'язкового екологічного аудиту враховуються при визначенні умов приватизації об'єктів державної власності, що здійснюють діяльність, яка становить підвищену екологічну небезпеку, екологічного страхування об'єктів, що здійснюють таку діяльність, передачі або придбанні об'єктів у державну власність та в інших випадках, передбачених законодавством.

Підготовка екологічних аудиторів

Підготовка та перепідготовка екологічних аудиторів може здійснюватися на базі вищих навчальних закладів, закладів післядипломної освіти та інших навчальних закладів (акредитованих або визнаних такими, що мають на це право в установленому законодавством порядку).

По закінченні навчання за результатами іспиту особа отримує відповідний диплом або прирівняний до нього документ.

Сертифікація на право проведення екологічного аудиту

Сертифікат на право проведення екологічного аудиту видається центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Термін чинності сертифіката – три роки.

Чинність сертифіката може бути припинена достроково чи зупинена на строк до одного року органом, який видав сертифікат, або в судовому порядку у разі грубих порушень, допущених під час проведення екологічного аудиту

(недостовірність оцінок, необ'єктивність аналізу фактичних даних, порушення етичних норм тощо), неодноразових, підтверджених замовниками, керівниками (власниками) об'єктів екологічного аудиту або іншими екологічними аудиторами, фактів низької якості проведення екологічного аудиту, порушення законодавства про екологічний аудит.

Реєстр виконавців екологічного аудиту

Центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, веде реєстр екологічних аудиторів та юридичних осіб, які мають право на здійснення екологічного аудиту.

У разі припинення достроково або зупинення чинності сертифіката в зазначеному реєстрі робиться відповідний запис.

Фінансування проведення екологічного аудиту

Фінансування проведення екологічного аудиту забезпечується його замовником на умовах і в порядку, які визначаються договором на проведення екологічного аудиту.

Фінансування обов'язкового екологічного аудиту може здійснюватися за рахунок коштів Державного бюджету України або місцевих бюджетів.

Методичне забезпечення еколого-аудиторської діяльності та проведення екологічного аудиту

Методичне забезпечення організації еколого-аудиторської діяльності та проведення екологічного аудиту здійснює центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, за участю заінтересованих центральних органів виконавчої влади.

Відповідальність за порушення законодавства про екологічний аудит

Особи, винні в:

- порушенні встановленого законодавством порядку проведення екологічного аудиту;
- наданні свідомо неправдивих відомостей про екологічні наслідки діяльності об'єкта екологічного аудиту;
- проведенні екологічного аудиту особами, які не мають сертифікатів;
- діях, спрямованих на примушення виконавця екологічного аудиту до зміни форм, методів роботи або висновків екологічного аудиту;
- підготовці свідомо та завідомо неправдивого висновку екологічного аудиту;
- порушенні вимог закону щодо державної чи комерційної таємниці, а також конфіденційності результатів екологічного аудиту, якщо інше не встановлено договором чи законом,-

підлягають притягненню до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності відповідно до закону.

Виконавець екологічного аудиту несе відповідальність за матеріальну та моральну шкоду, заподіяну внаслідок неправомірних дій при проведенні екологічного аудиту, згідно із законом.

2.3.4 Еколого-економічні важелі управління природоохоронною діяльністю в Україні

Реалізація екологічної політики потребує ефективного функціонування системи законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, спрямованого на досягнення національних пріоритетів. Основними вимогами до такого законодавства є його відповідність Конституції України, наближення до відповідних директив Європейського Союзу, забезпечення впровадження багатосторонніх екологічних угод (конвенцій,

протоколів тощо), стороною яких є Україна, соціальна прийнятність, реалістичність, економічна ефективність.

Основними принципами національної екологічної політики є:

- посилення ролі екологічного управління в системі державного управління України з метою досягнення рівності трьох складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), яка зумовлює орієнтування на пріоритети сталого розвитку;

- врахування екологічних наслідків під час прийняття управлінських рішень, при розробленні документів, які містять політичні та програмні засади державного, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку;

- міжсекторальне партнерство та залучення зацікавлених сторін;

- запобігання надзвичайним ситуаціям природного і техногенного характеру, що передбачає аналіз і прогнозування екологічних ризиків, які ґрунтуються на результатах стратегічної екологічної оцінки, державної екологічної експертизи, а також державного моніторингу навколишнього природного середовища;

- забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи;

- відповідальність нинішнього покоління за збереження довкілля на благо прийдешніх поколінь;

- участь громадськості та суб'єктів господарювання у формуванні та реалізації екологічної політики, а також урахування їхніх пропозицій при вдосконаленні природоохоронного законодавства;

- невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

- пріоритетність вимоги «забруднювач навколишнього природного середовища та користувач природних ресурсів платять повну ціну»;

- відповідальність органів виконавчої влади за доступність, своєчасність і достовірність екологічної інформації;

- доступність, достовірність та своєчасність отримання екологічної інформації;

- державна підтримка та стимулювання вітчизняних суб'єктів господарювання, які здійснюють модернізацію виробництва, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Основними інструментами реалізації національної екологічної політики є:

- міжсекторальне партнерство та залучення зацікавлених сторін;

- оцінка впливу стратегій, програм, планів на стан навколишнього природного середовища;

- удосконалення дозвільної системи у сфері охорони навколишнього природного середовища;

- екологічна експертиза та оцінка впливу об'єктів екологічної експертизи на стан навколишнього природного середовища;

- екологічний аудит, системи екологічного управління, екологічне маркування;

- екологічне страхування;

- технічне регулювання, стандартизація та облік у сфері охорони навколишнього природного середовища, природокористування та забезпечення екологічної безпеки;

- законодавство у сфері охорони навколишнього природного середовища;

- освіта та наукове забезпечення формування і реалізації національної екологічної політики;

- економічні та фінансові механізми;

- моніторинг стану довкілля та контроль у сфері охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки;

- міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Відповідно до чинного законодавства в Україні діє система стандартів і нормативів в області охорони навколишнього природного середовища.

Нормування здійснюється з метою встановлення гранично допустимих масштабів впливу на довкілля, які гарантують екологічну безпеку населення та збереження генофонду, забезпечують раціональне використання і відтворення природних ресурсів в умовах сталого розвитку господарської діяльності. Іншими словами, нормування являє собою процес визначення видів, розмірів та вмісту шкідливих впливів на навколишнє природне середовище в цілому чи на окремі середовища.

Система екологічних нормативів зумовлюється практичними потребами у їх використанні для вирішення завдань охорони довкілля.

Згідно із Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» система екологічних нормативів містить:

- нормативи, що встановлюють гранично допустимі викиди та скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин (ГДВ та ГДС);
- нормативи, що встановлюють рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних і біологічних факторів (ГДР);
- нормативи використання природних ресурсів;
- нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі (ГДК);
- інші екологічні нормативи.

Екологічні нормативи є загальними для усєї території України. У разі потреби можуть встановлюватися жорсткіші нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин, скидів та викидів для окремих курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних районів, а також при настанні особливих ситуацій (несприятливих метеорологічних ситуацій, поставарійних і тому подібне).

Перехід до ринкової економіки в Україні потребує змін підходів до формування фінансово-кредитних методів природокористування, економічного стимулювання відновлення природних ресурсів, економічних балансів природокористування і відновлення.

Оскільки умовами функціонування ринку є поширення попиту і пропозицій у сфері виробництва, розподілу обміну і споживання, то природні ресурси і природне середовище в цілому також включаються в систему ринкового обігу і товарно-грошових відносин. Як показує досвід розвинених країн, цивілізовані ринкові механізми забезпечують більш сприятливі умови для ресурсозбереження, ніж існуюча система незбалансованого бюджету за екологічними (природоохоронними) платежами та екологічними витратами, переважно нецільовим використанням екологічних фондів.

Ринковий механізм ціноутворення несумісний із заниженою вартістю природних ресурсів. Ринок диктує дедалі вищий рівень цін на сировину порівняно із цінами кінцевої продукції. Механізми ринку розширюють межі прибуткових вкладень у збереження природних ресурсів у міру зростання їхньої дефіцитності. Цим і пояснюються досягнення країн із розвинутою ринковою економікою в галузі природоохоронної діяльності.

Останнім часом у цих країнах почали набувати розвитку адміністративно-ринкові (змішані) механізми, як найзбалансованіші з еколого-системного погляду. Особливістю таких механізмів стає широке використання економічних ринкових регуляторів для стимулювання підприємницьких ініціатив (екологічного підприємництва) при збереженні державного екологічного контролю і нормування (природокористування, відновлення ресурсів, охорона навколишнього природного середовища).

Використання економічних важелів у системі державного екологічного управління є найважливішою проблемою як для країн із великим досвідом ринкового господарювання, так і для країн із перехідною економікою, зокрема для України. У розвинених країнах є досвід створення державних фінансово-кредитних корпорацій для фінансування і кредитування природоохоронних

заходів. Усе це свідчить про те, що еколого-економічні відносини повинні оптимально сполучати ринкові регулятори і державні адміністративні (штрафи, адміністративні платежі тощо) регулятори.

По суті, *мета економічного регулювання природоохоронної діяльності в Україні полягає у стимулюванні природокористувачів до раціонального та ощадливого використання природних ресурсів, збереження й відтворення довкілля, а також у фінансуванні природоохоронних заходів і робіт.*

Базовими елементами системи економічного регулювання природокористування та природоохоронної діяльності є екологічний податок, плата за спеціальне використання природних ресурсів (мінеральних, водних, земельних, лісових, біологічних), штрафні санкції за порушення екологічного законодавства. З одного боку, вони виявляються інструментами мотивації природокористувачів до екологоконструктивної діяльності, а з іншого – джерелами створення фондів охорони навколишнього природного середовища. Важливими функціональними складовими економічного регулювання природоохоронної діяльності залишаються системи державного бюджетного та позабюджетного фінансування природоохоронних заходів.

Вітчизняний економічний механізм екологічного управління оперує переважно групою таких регуляторів екологічної поведінки товаровиробників, які змушують їх обмежувати свою природоруйнівну діяльність згідно з вимогами нормативних актів, постанов і законів. Водночас реалії вітчизняного екологічного управління переконують, що економічні інструменти переважно виконують роль фіскальних платежів, а функціонування еколого-економічних регуляторів стає засобом нагромадження фінансових ресурсів у владних структурах. Цей висновок відображає ситуацію, що склалася на всіх рівнях господарювання. Оцінка ефективності використання еколого-економічних інструментів і функціонування системи економічного регулювання природоохоронної діяльності дотепер визначається переважно рівнем

зростання обсягів екологічних платежів і надходжень від них до бюджетів усіх рівнів.

Чинним екологічним законодавством встановлено безпосередній зв'язок між виконанням природоохоронних заходів і джерелами їх фінансування. Платежі за використання природних ресурсів мають спрямовуватися на фінансування робіт із відновлення та збереження природних ресурсів. Механізм використання цих платежів за цільовим призначенням затверджено ще у 1997 році, але він майже не діє, оскільки є декларативним. Інший вид платежів – екологічний податок – має спрямовуватися на скорочення утворення та запобігання викидам і скидам у довкілля.

Механізм спрямування цих платежів визначено у 1992 році. Він є базовим у побудові державних фондів охорони навколишнього природного середовища в Україні. Нині це найнадійніше джерело фінансування різноманітних природоохоронних заходів. Проте часто ці кошти використовують не для фінансування заходів щодо зменшення забруднення, а на інші цілі – утримання комунальної інфраструктури і навіть на розв'язання загальних соціальних питань, або ж взагалі не використовуються.

Очевидна спрямованість вітчизняного економічного механізму екологічного регулювання на пріоритет методу «батога» стосовно природокористувачів, які працюють у нинішніх складних економічних і соціальних умовах, аж ніяк не стимулює їхньої зацікавленості у дотриманні екологічних норм і зниженні техногенних навантажень на природу. Варто зазначити, що в нинішній системі економічного механізму екологічного регулювання фактично не функціонує механізм кредитування природоохоронних заходів, пільгового оподаткування та цільового заохочення екологічно конструктивної діяльності. Не набули необхідного розвитку механізм субсидування екологічної інфраструктури, «зеленої» індустрії, національного ринку екологічних послуг, зокрема такі механізми, як екологічний аудит, екологічне страхування. У цілому створена в Україні

система економічного регулювання та фінансування природоохоронної діяльності перебуває на стадії становлення, причому окремі її підсистеми та елементи мають різні ступені розвиненості та практичної реалізації.

В останні роки зроблено певні кроки щодо посилення стимулюючої функції економічної системи екологічного регулювання та активізацією нормативно-методологічної й організаційної роботи зі створення системи екологічного аудиту, але й досі чимало еколого-економічних інструментів є лише на рівні законодавчих положень. Вони не реалізовані та не впроваджені у практику господарювання.

Основні недоліки вітчизняного економічного механізму екологічного управління полягають у тому, що він, по-перше, не набув необхідного розвитку; по-друге, не спроможний зацікавити суб'єктів господарювання у проведенні природоохоронних заходів; по-третє, не узгоджений з іншими економічними показниками господарської діяльності; по-четверте, недостатньо оперативно й ефективно реагує на динаміку економічних і екологічних процесів у державі.

Зрозуміло, що такий механізм природокористування не сприяє прогресивним еколого зорієнтованим структурним зрушенням як у техніко-технологічній базі суспільного виробництва, так і у національному господарстві.

Вочевидь, через відсутність комплексної моделі якісного, ефективного економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності потерпає суспільне виробництво. Отже, на часі – опрацювання та впровадження економічно обґрунтованої та екологічно доцільної вітчизняної системи регуляторів еколого-економічної поведінки суб'єктів господарювання, яка була б адекватна завданню адаптації та інтеграції економічної, екологічної й соціальної стратегії реформування суспільства, міжнародній ідеї сталого, збалансованого з можливостями природи, розвитку світової спільноти.

При визначенні комплексу умов, сприятливих для формування екологічно безпечного європейського простору та його сталого розвитку, пріоритетним напрямом досягнення цієї мети, постає концентрація науково-практичних і державних зусиль щодо удосконалення ефективності природоохоронних інструментів і механізмів. Отже, нинішній інструментарій екологічного регулювання має бути не лише адекватним ідеї екологорівноваженого сталого соціально-економічного розвитку, а й принциповій політиці Європейського Союзу у сфері охорони довкілля.

Досвід країн-членів Організації економічного співробітництва та розвитку та ЄС переконливо доводить, що своєю дієвістю *система екологічного менеджменту зобов'язана, насамперед, ефективності економічного механізму природокористування, який базується на збалансованому поєднанні примусово-обмежувальних регуляторів із стимулюючо-компенсаційними*. Тобто саме у такий спосіб можна забезпечити сприятливіші умови для природо- та ресурсозбереження, а також для застосування екологічно безпечних технологій і методів господарювання. Йдеться про необхідність формування та реалізації такого економічного механізму екологічного регулювання в Україні, який би гнучко й ефективно вводив екологічну складову до ринкової моделі розвитку національного господарства. Іншими словами, назріла потреба реалізації національної екологічно безпечної моделі ринкових відносин у контексті імплементації відповідних принципів ЄС.

2.3.5 Екологічний аудит в сучасній економіці України

Інструментом еколого-економічного механізму, який взаємозв'язаний з інженерно-економічною діяльністю по обґрунтуванню рекомендацій екологічного аудиту, еколого-економічних рішень, екологічних програм і проектів є *екологічний інжиніринг*.

Якщо екологічний аудит встановлює діагноз екологічному здоров'ю підприємства за певними параметрами, оцінює можливості екологічного оздоровлення підприємства, пропонує «ліки», а екологічний маркетинг «шукає» і надає необхідні технологічні і управлінські засоби, то екологічний інжиніринг розраховує режими «лікування» або оздоровлення систем життєзабезпечення підприємства.

Екологічний інжиніринг (чи еколого-інженерна діяльність) має на меті техніко-економічне обґрунтування комплексу заходів щодо екологічної модернізації виробництва з проведенням при необхідності попередніх технологічних досліджень на пілотному устаткуванні (наприклад, очисному). Метою екологічного інжинірингу може бути і передінвестиційна екологічна оцінка проектних пропозицій. Класичний приклад екологічного інжинірингу – оцінка впливу об'єктів, які проектуються, на природне довкілля, або екологічні обґрунтування інвестиційних проектів і оцінка екологічних ризиків у складі проектування організаційних схем фінансування.

Підхід до визначення завдань екологічного інжинірингу полягає в наступному.

1. На основі рекомендацій заздалегідь проведеного комплексного експрес-аудиту підприємств проведення пошуку на ринку екологічного оснащення, технологій, сучасних методів, технічних засобів, технологій оснащення, здатних задовольнити вимоги екоаудиту і мету модернізації виробництва.

2. Виконання еколого-економічного обґрунтування пропозицій відносно виготовлення або придбання пілотного устаткування, ліцензій.

3. Проведення технологічних досліджень на пілотному устаткуванні відносно можливостей промислового використання запропонованої технології (очищення стічних вод або зменшення відходів).

4. Розробка початкових даних для техніко-економічних обґрунтувань промислового проектування екологічної модернізації виробництва і розробки відповідної галузевої програми.

5. Розробка галузевої (корпоративної) програми екологічної модернізації виробництва з метою поширення досвіду галузевих підприємств-представників на інші підприємства.

Таким чином, особливість екологічного інжинірингу модернізації виробництва в період реформування економіки полягає в галузевому(корпоративному) його здійсненні на окремих підприємствах-представниках з подальшим поширенням результатів на інші галузеві підприємства по певних пріоритетах.

Екологічний маркетинг – екологічний інструмент еколого-економічного механізму, який діє як функція загальної системи маркетингу з метою визначення, прогнозування і формування потреб в товарах, і послугах екологічного призначення, а також задоволення споживчих потреб так, щоб це не порушувало екологічної рівноваги природного довкілля і не впливало на стан здоров'я людей.

Завданням екологічного маркетингу є створення умов для збереження і відтворення природного довкілля, пристосування виробництва до вимог ринку, виробництво екологічно чистої продукції, яка має високу конкурентоздатність, а також інтенсифікація її збуту і отримання додаткового прибутку за рахунок екологізації виробництва.

Основні функції екологічного маркетингу:

- вивчення попиту на екологічно чисту продукцію, екологічне ціноутворення;
- планування екологічно чистого асортименту, збуту і торгових операцій;
- планування «зеленої» модернізації виробництва, вивчення пропозицій по впровадженню досконаліших методів і технологій очищення, утилізації та ін. на основі висновків і рекомендацій екологічних аудитів;
- організація екологічно безпечного обслуговування споживача.

Екологічний маркетинг базується на використанні концепції соціально-етичного маркетингу. Завдяки цій концепції поєднуються інтереси товаровиробника, споживача, суспільства і природного довкілля.

Екологічний маркетинг може бути пов'язаний не лише з виробничою сферою, але з сферою природних ресурсів і сферою послуг екологічного призначення. Цей вид екологічного маркетингу передбачає:

- розробку і освоєння природних ресурсів;
- виробництво товарів і послуг екологічного призначення, які потрібні споживачам;
- встановлення платежів і цін на товари і послуги екологічного призначення для отримання прибутку суб'єктами природокористування;
- запобігання забрудненню довкілля;
- розвиток усебічних форм торгівлі товарами і послугами екологічного призначення;
- розділення ринків збуту товарів і послуг екологічного призначення відповідно природно-географічних чинників територій, регіонів і окремих зон;
- залучення до екологічного ринку іноземних інвесторів;
- освоєння природних ресурсів і створення на їх основі конкурентоздатної на світовому ринку продукції екологічного призначення;
- мобілізацію механізмів трансформації екологічних потреб потенційних покупців на екологічному ринку в ефективний попит на товари і послуги екологічного призначення.

Основними формами цього виду маркетингової діяльності є:

- * дослідження реальних і потенційних потребспоживачів природних ресурсів, товарів і послуг екологічного призначення;
- * дослідження ринку і його можливостей, прогнозування ринкового попиту і місткості ринку у сфері природокористування і охорони довкілля;
- * розробка стратегії екологічного маркетингу природокористування і

відповідних екологічних програм і заходів;

* маркетингове планування реалізації програмних заходів, розробка механізмів реалізації екологічних програм.

Для надання послуг екологічного маркетингу великих систем природокористування доцільно створювати нові організаційні структури відповідної спеціалізації :

* консультаційні – розробка і екологічний супровід інвестиційних програм, проектів у сфері природокористування і охорони довкілля, здійснення екологічного інжинірингу (розробка і реалізація техніко-економічних, економіко-екологічних і соціально-екологічних обґрунтувань програм і проектів, бізнес-планів і схем фінансування);

* інформаційні – комплексна еколого-економічна експертиза проектів і програм, екологічна атестація і сертифікація продукції, технології і виробництва, організація інформаційного обслуговування споживачів продукції екологічного призначення;

* комерційні – підготовка контрактів і контрактної документації на освоєння цільових інвестицій, комерційних договорів (лізингу, оренди, страхування), зовнішньоторговельні угоди, захист юридичних інтересів споживачів екологічних послуг;

* рекламні – надання допомоги в створенні і організації демонстраційних залів, мережі магазинів-салонів, поширення передового досвіду в області виробництва екологічного оснащення і продукції, проведення конференцій, семінарів;

* інноваційні – пошук і супровід впровадження екологічних нововведень, передового досвіду, методів і технологій очищення стічних вод, переробки і утилізації твердих відходів, створення рекреаційних зон, прибережних смуг, екологічно безпечних методів управління і господарювання.

Екологічний аудит – інструмент, що складається з організаційно-економічних факторів захисту навколишнього середовища, який дозволяє вибрати оптимальний варіант природоохоронних заходів, організувати інформаційно-аналітичний контроль за станом і ступенем експлуатації природоохоронної техніки, дати економічну оцінку технічним і технологічним новаціям, що запроваджуються. Оскільки екологічний аудит є незалежним дослідженням усіх аспектів господарської діяльності промислового підприємства будь-якої форми власності для виявлення розмірів прямого чи непрямого впливу на стан навколишнього середовища, то можна сказати, що екоаудит – це своєчасна політика здійснення екологічно обґрунтованого підходу до комерційної діяльності підприємств.

Екологічний аудит і приватизація.

Найбільш актуальним є застосування екологічного аудиту при приватизації. Це пов'язано з врахуванням екологічного фактора при оцінці майна. Інвестор, покупець державного майна, буде брати на себе зобов'язання з забезпечення екологічної безпеки виробництва за європейськими чи світовими стандартами. Це стане причиною екологічних витрат, що повинні враховуватися в процесі визначення вартості об'єктів приватизації. Причому, інвестор зацікавлений у проведенні незалежного й об'єктивного екоаудитування теж за європейськими чи світовими стандартами.

Врахування висновків і рекомендацій незалежного екологічного аудиту в процесі приватизації підприємств можна впевнено віднести до числа вагомих факторів підвищення екологічної безпеки регіону, стимулювання залучення природоохоронних інвестицій з недержавного сектору економіки.

Екоаудит у процесі приватизації може проводитися за двома напрямками. Перший пов'язаний з визначенням екологічного стану місцевості, на якій розташований об'єкт приватизації (екоаудит місцевості). Другий обумовлений визначенням екологічної безпеки самого об'єкта (екоаудит підприємства). Екологічна вартість місцевості являє собою сукупність функцій, спрямованих

на відтворення природних ресурсів і асиміляцію забруднюючих речовин, чи ж інших наслідків техногенного впливу. Фактор ступеня екологічної безпеки безпосередньо самого підприємства, що приватизується, пов'язаний з фактичними масштабами сукупного шкідливого вливу підприємства на навколишнє середовище. Для оцінки такого сукупного впливу необхідно проводити комплексний екологічний аудит виробничих площ, процесів, відходів, систем екологічного менеджменту. Це можуть виконувати тільки спеціалізовані фірми екологічного аудиту й інжинірингу з висококваліфікованим персоналом і фірми, що мають відповідні ліцензії.

Екологічний аудит в інвестиційному процесі.

В інвестиційному процесі більше задіяна державна екологічна експертиза. Але її функції обмежені законодавчими положеннями в межах висновків, які визначають, встановлюють чи оцінюють відхилення від вимог чи норм природоохоронного законодавства. Це, в основному, функції дозволу на реалізацію інвестиційних програм, проектів і господарських рішень.

Інші функції екологічного аудиту не тільки оцінні, але і рекомендаційні. Тобто, екоаудит не тільки надає висновки про можливі негативні впливи на навколишнє середовище, стан екологічної безпеки, але й оцінює ступінь ризику, представляє кваліфіковані рекомендації щодо заходів, яких необхідно вжити при проектуванні чи будівництві, оцінює їхню вартість. Таким чином, екоаудит відрізняється своєю комплексністю з виконання дослідницьких і інжинірингових процедур. Він застосовується значною мірою на передінвестиційній стадії. Може застосовуватися також при розробці програм реструктуризації для аудитування підприємств, що виводяться з експлуатації. Для складних інвестиційних програм і проектів екологічний аудит може передувати екологічній експертизі. Це можна порівняти з фінансовим аудитом, який великі фірми проводять перед перевіркою фінансової діяльності податковою інспекцією.

Екологічний аудит і ціноутворення.

Екологічна ціна – це еколого-економічні витрати поточного і перспективного часу, екологічна рента, екологічні збитки від використання ресурсів з урахуванням супутніх витрат. Визначається все це в процесі ціноутворення, де значну роль буде відігравати екологічний аудит, у міру зростання екологічних витрат з розширенням екологічних обмежень при застосуванні нових технологій, тобто в процесі «позеленіння» технологій. Розглянемо основи екологічного ціноутворення.

У тій мірі, у якій кількість емісій перетворюваних забруднюючих речовин перевищує асимілюючу ємність навколишнього середовища, вони накопичуються і частково набувають властивості неперетворюваних забруднювачів. Проте, якщо рівень емісії досить низький, викиди можуть асимілюватися природним середовищем, що у результаті призводить до розвитку взаємозв'язку між нинішніми емісіями і шкодою в майбутньому.

У такому випадку поточні емісії спричиняють поточні ушкодження, а майбутні емісії слугують причиною шкоди в майбутньому, але рівень майбутніх ушкоджень не залежить від поточних емісій. Ця незалежність розподілу між різними періодами часу дає можливість досліджувати ефективно розміщення забруднювачів за допомогою концепції динамічної економічної ефективності.

Звичайно, відправним пунктом аналізу є одержання максимального чистого прибутку при використанні відходів. Однак, краще використовувати еквівалентну форму: мінімізацію двох різних видів витрат – вартості відшкодувань і вартості регулювання, чи запобігання забрудненню середовища.

Для графічного дослідження ефективності розподілу необхідно мати дані про те, як змінюються витрати на запобігання забрудненню природного середовища в залежності від ступеня регулювання і як шкода залежить від кількості забруднень. Інформація з цього питання далеко не повна. Економісти узгодили лише загальний вид цих залежностей. Більш детальні дані можна одержати шляхом проведення екологічного аудиту на конкретному промисловому підприємстві, з урахуванням місцевих умов. Таким чином,

екоаудит дає визначеною мірою можливості для коректного врахування екологічних факторів у процесі ціноутворення.

Загалом, гранична (маргінальна) шкода, яку може спричинити одиниця забруднюючої речовини, збільшується зі зростанням кількості емісій. Якщо маленька кількість забруднювача викидається в навколишнє середовище, то маргінальна шкода досить незначна. Проте, якщо кількість збільшується, одиниця забруднюючої речовини може завдати значної шкоди. Легко зрозуміти чому. Малі кількості забруднень легко розбавляються в середовищі, а при підвищенні концентрацій розведення не таке ефективне, і природне середовище гірше витримує навантаження.

Маргінальні витрати на запобігання екологічній шкоді звичайно зростають при збільшенні регульованої кількості забруднювачів. Наприклад, на підприємстві поставлена мета зменшити емісію шляхом встановлення електростатичного фільтра, що уловлює 80% часток. Якщо бажають підвищити ступінь очищення за рахунок послідовного встановлення ще одного фільтра, то він забезпечить уловлювання 80% від залишкових 20%, чи 16% від регульованих емісій. Таким чином, перший фільтр забезпечує зменшення емісій на 80%, а другий фільтр, який коштує стільки ж, як і перший, усього на 16%. Очевидно, що кожна одиниця зменшення емісій коштує більше для другого фільтра, ніж для першого. Збільшення глибини очищення призведе до деякого підвищення собівартості продукції, що випускається.

При проведенні екоаудиту доцільно також враховувати фактори, що впливають на ціноутворення в різних галузях промисловості й у різних районах країни. Оптимальний рівень забруднення не однаковий у різних регіонах країни. Місцевості з високою густотою населення, чи особливо чуттєві до забруднення, мають нижчі припустимі рівні, ніж малонаселені райони чи райони з меншою чутливістю.

Неважко знайти приклади різної екологічної чутливості. Є, наприклад, області з меншою чутливістю до кислотних дощів через те, що лужні ґрунти якоюсь мірою забезпечують нейтралізацію визначеної кількості кислот.

У сучасних умовах проведення приватизації та оренда в Україні, врахування екологічних вимог істотно сприяють підвищенню екологічної безпеки регіону. Врахування екологічного фактора може базуватися на двох підходах. Перший пов'язаний з визначенням цінності території, на якій розташований об'єкт, а другий обумовлений екологічною небезпекою самого об'єкта, що виявляється в процесі його роботи. Екологічна цінність являє собою сукупність функцій, спрямованих на відтворення природних ресурсів і асиміляцію забруднюючих речовин, чи інших наслідків техногенного впливу. В даний час врахування територіальних факторів відноситься до компетенції місцевих органів влади. Конкретне рішення приходить, як правило, експертним шляхом – проведенням екоаудиту. Отримані результати екологічного аудиту дозволяють з більшою об'єктивністю визначити ціну на певну територію чи об'єкт.

Проведення комплексної еколого-економічної експертизи підприємства дає можливість визначити перелік першочергових заходів щодо його екологічного оздоровлення і витрат на їх реалізацію. У зв'язку з виникненням додаткових витрат вартість підприємства, що приватизується, повинна зменшуватися при більш високому рівні його екологічної небезпеки. Додаткові витрати включають:

- екологічні податки, а також екологічні штрафи;
- фінансування заходів щодо підтримки екологічної безпеки підприємства на необхідному рівні;
- витрати на заходи щодо зниження рівня екологічної небезпеки.

Основними натуральними показниками екологічної небезпеки об'єкта є фактичні і приведені величини нормативних і понаднормативних викидів і скидань шкідливих речовин, а також рівні шкідливих фізичних впливів. Фактичні величини вимірюються в натуральних одиницях (т/рік, м³), а приведені величини – в умовних одиницях (умови, т, бали).

У процесі ціноутворення застосовуються і показники вартості чи економічні показники екологічної небезпеки підприємства: шкода від використання природних ресурсів і забруднення природного середовища; платежі за нормативне і понаднормативне використання природних ресурсів і забруднення природного середовища; екологічні штрафи за аварійні і залпові викиди і скидання шкідливих речовин.

Українські вчені розробляють методики коректування вартості підприємств, що приватизуються, у залежності від рівня їхньої екологічної небезпеки. В основу розрахунку коректувальних коефіцієнтів покладені величини виплат за забруднення навколишнього середовища. Ці платежі є економічними показниками і можуть бути коректно співвіднесені з іншими економічними показниками при оцінці вартості майна. Екологічні податки розраховуються на основі натуральних показників (викиди і скиди шкідливих речовин, рівні шкідливих фізичних впливів), і тому повинні досить об'єктивно висвітлювати реальний рівень екологічної небезпеки підприємства. Розрахунок екологічних виплат проводиться на основі затверджених єдиних методик і, відповідно до закону, є обов'язковим для будь-якого підприємства.

Розглянуті аспекти підтверджують важливість екологічного аудиту і з огляду формування цін на товари і послуги в цілому, з урахуванням сучасного і майбутнього стану навколишнього природного середовища.

Екологічний аудит і «зелені» технології.

Вислів «зелені» технології має широкий зміст. Це можуть бути і ресурсозберігаючі технології і безпосередньо екологічні технології землекористування, берегоукріплення, рекреаційні та інші. Вираз цей дискусійний, і як в Україні, так і за її межами, у фахівців немає одностайної думки з цього приводу. Але більшість схиляється до визначення «зелених» технологій як екологічно чистих виробничих технологій і очисних технологій.

З ринкових позицій це технології, що забезпечують випуск екологічно чистої продукції, тобто екологічно чисті технології. З точки зору макроекологічної політики «позеленіння» технологій можна показати в територіально-історичній динаміці (табл. 2.1).

Людство знаходиться зараз на роздоріжжі між другою і третьою епохами, усе більше входячи в третю епоху на початку переходу від економічної схеми «товар– гроші –товар» до схеми «екосистема– природні ресурси – товар – гроші – відтворення ресурсів і екосистема».

Ознакою «позеленіння» технологій є і підвищення на світовому ринку попиту на екологічний аудит взагалі, і, зокрема, аудит мінімізації відходів виробництва. Це один з типів екоаудиту, що можна назвати технологічним чи технічним. Він здійснюється шляхом обходу й огляду технологічного процесу по маршрутній технологічній схемі з метою пошуку заходів щодо «позеленіння» технологій й виробництва, раціонального використання ресурсів.

Екологічний аудит і захист інтересів товаровиробника.

Екоаудит виконується на основі звернення замовника, тобто товаровиробника, до екоаудиторської фірми з метою надання кваліфікованої комплексної (правової, екологічної, технологічної, маркетингової, інжинірингової) чи спеціалізованої допомоги у вирішенні еколого-інвестиційних ринкових і природоохоронних проблем. Послуга в проведенні екологічного аудиту надається на договірній основі. У договорі (контракті) визначаються цілі екоаудиту. Вони можуть бути різні, в залежності від того, які виникли в замовника проблеми з постачальниками, технологічним і екологічним станом виробництва, з державними інспекційними органами, з інвесторами, суміжниками і взагалі з розвитком підприємства і конкурентоздатністю його продукції.

Таблиця 2.1– Територіально-історична динаміка екологізації виробництва

Епохи	Екологічні обмеження	Соціальна характеристика	Історична домінанта
1	2	3	4
1.	Технологія з економічними обмеженнями	Охорона природи і життєвого середовища ігнорується. Демографічний ріст, який обмежений нестачею продовольства і хворобами. Територіально-демографічний експансіонізм.	Домінанта - прогнатовуватися
2.	Технологія з економічними і частковими екологічними обмеженнями	Охорона природи і життєвого середовища декларується, але здійснюється частково. Максимальний демографічний ріст, який підтримується соціально-економічними механізмами і медициною. Територіальний експансіонізм.	Домінанта економіки
3.	Технологія з економічними і що зростає і екологічними обмеженнями	Охорона природи і життєвого середовища з технологічними і економічними обмеженнями. Стимулювання демографічного росту декларується, але не здійснюється (у розвинених країнах здійснюється автоматично). Ресурсний експансіонізм.	Домінанта економічна з екологічними обмеженнями
4.	Технологія з абсолютними екологічними обмеженнями	Пріоритет охорони природи і життєвого середовища. Демографічні процеси підпорядковані меті підвищення якості життя (зменшення захворюваності, подовження тривалості життя на тлі підвищення вченості і матеріальної забезпеченості). Поступова депопуляція. Постконфрантаційна епоха загальної безпеки і неприйнятності воєн і соціальних конфліктів.	Домінанта виживання

Екологічний аудит може виконуватися як у складі комплексу заходів щодо фінансового оздоровлення підприємства, так і самотійно. Але в будь-якому випадку його висновки і рекомендації мають конфіденційний характер, що уже саме по собі свідчить про захист інтересів товаровиробника. Захист від самого себе чи від всіх інших у ринковому середовищі. Від самого себе – це тоді, коли вже вичерпалися власні можливості управлінської компетенції, керівник підприємства це зрозумів і запросив незалежних екоаудиторів. Висновки в цьому випадку можуть бути не зовсім прийнятні для управлінського персоналу. Цей погляд зі сторони і буде для розумного далекоглядного керівника своєчасним і зрозумілим. Головне те, що екоаудит зробить об'єктивний конфіденційний діагноз і надасть кваліфіковані рецепти чи рекомендації для лікування.

Захист інтересів товаровиробника в зовнішньому середовищі, особливо в ринкових умовах, базується на більш широких можливостях екоаудиту у виборі рекомендацій і заходів, ніж у керівника підприємства. Це пояснюється, по-перше, більшою інформованістю спеціалізованих екоаудиторських фірм. По-друге, у таких фірмах відпрацьовані власні методології чи інструменти захисту інтересів товаровиробника, що є їхньою комерційною таємницею (управлінське «ноу-хау»).

Вигоди від проведення екологічного аудиту для товаровиробництва.

Не усі керівники підприємств розуміють вигоди від системи екоменеджменту і систематичного проведення екоаудиту. Це створює психологічні бар'єри на шляху впровадження екоаудиту. Для керівників підприємств здійснення екоменеджменту і екоаудиту може здаватися марною витратою грошей. Але насправді впровадження стандартів екоменеджменту і екоаудиту є досить вигідним вкладенням капіталу, яке виражається в:

- зменшенні витрат на вивезення відходів шляхом зменшення їх маси;
- зменшенні витрат на сировині шляхом ефективнішого його використання і

зменшення маси відходів;

- зменшенні витрат на виробництво шляхом використання кращих технологій і підвищення ефективності технологічного процесу;
- поліпшенні інформації, на якій базуються рішення щодо вибору технології, яка дозволяє вигідніше витратити гроші;
- зменшенні витрат на воду і енергію шляхом економнішого і раціональнішого їх використання;
- підвищенні рівня виробництва, оскільки робітники краще працюють там, де відчують відповідальне керівництво і турботу про благо людей;
- розширення ринків збуту для товарів серед «екологічно свідомих» покупців;
- підвищенні репутації підприємства.

Екологічний аудит і страхування.

Екологічне страхування являє собою страхування цивільної відповідальності підприємств, установ і організацій (страхувальників) за шкоду, заподіяну діяльністю, що створює підвищену екологічну небезпеку.

Екологічне страхування здійснюється в двох формах: обов'язкове і добровільне.

Мета екологічного страхування – гарантувати повне чи часткове відшкодування збитку, заподіяного діяльністю страхувальника, за обставинами, що виникають внаслідок заподіяння шкоди життю, здоров'ю чи майну других осіб, включаючи витрати органів державної влади і місцевого самоврядування на відновлення екологічного благополуччя природного середовища, у вигляді обов'язку страховиків по здійсненню страхових виплат зі страхових фондів, сформованих страхувальниками.

Страхування класифікується за такими ознаками:

- за сферами діяльності;
- за галузями і підгалузями страхування;
- за формами проведення;

- за видами і об'єктами страхування.

В залежності від сфери діяльності, страхування поділяється на внутрішнє і зовнішнє (іноземне). Внутрішнє страхування здійснюється страховими комерційними організаціями України.

Об'єктом екологічного страхування є майнові інтереси застрахованої особи, пов'язані з обов'язком останньої в порядку, встановленому цивільним кодексом, нести відповідальність за шкоду, заподіяну навколишньому середовищу і третім особами, у зв'язку зі здійсненням застрахованими особами діяльності, яка становить підвищену небезпеку для оточуючих.

Суб'єктами екологічного страхування є:

1) страхувальники (застраховані особи) – громадяни і юридичні особи, діяльність яких пов'язана з підвищеною екологічною небезпекою;

2) страховики – юридичні особи, зареєстровані у встановленому законом порядку, мають відповідні ліцензії, в обов'язок яких входить виплата страхового відшкодування особам, яким (чи їхньому майну) завданий збиток діяльністю страхувальника;

3) вигодоотримувачі – громадяни, юридичні особи, органи державної влади і місцевого самоврядування, яким може бути заподіяна шкода внаслідок порушення екологічного благополуччя і на користь яких укладається договір екологічного страхування.

Екологічне страхування здійснюється на підставі угод про страхування, що укладаються страхувальником і страховиком.

На підприємства–джерела підвищеної екологічної небезпеки–покладається обов'язок укласти угоди обов'язкового ЕС зі страховиками і за рахунок власних коштів сплачувати страхові внески.

Страховальниками в системі обов'язкового екологічного страхування є підприємства незалежно від форми власності, діяльність яких пов'язана з

підвищеною небезпекою аварійного (понадаварійного) забруднення навколишнього середовища.

Страхова подія – раптове забруднення, псування, ушкодження, виснаження, руйнування навколишнього середовища (атмосфери, водних об'єктів, рельєфу місцевості) в результаті техногенних аварій і катастроф, стихійних лих.

Страховий випадок – страхова подія, що здійснилася, і при настанні якої виникає обов'язок страховика зробити страхову виплату у вигляді відшкодування збитку, якого зазнали вигодоотримувачі внаслідок порушення екологічного благополуччя.

Розмір страхової суми (обсяг відповідальності страховика) по кожній угоді обов'язкового екологічне страхування встановлюється відповідно до реєстру підприємств, що підлягають обов'язковому екологічному страхуванню, але не більш ніж сума річного обсягу продукції, що випускається, підприємством-страхувальником.

Суми страхових внесків, що направляються на обов'язкове екологічне страхування страхувальником, включаються в собівартість продукції (робіт, послуг) підприємства-страхувальника.

При понаднормативному забрудненні навколишнього середовища, що не є страховою подією, покриття збитків здійснюється підприємством самостійно відповідно до чинного законодавства.

Майнові інтереси громадян чи юридичної особи, діяльність яких пов'язана з ризиком відповідальності перед третіми сторонами за заподіяння шкоди внаслідок порушення екологічного благополуччя, можуть бути застраховані за угодою добровільного екологічного страхування, при цьому може бути застрахований як ризик відповідальності самого страхувальника, так і іншої особи, на яку така відповідальність може бути покладена.

Добровільне екологічне страхування варто розглядати як вид підприємницької діяльності. Його можуть виконувати державні страхові установи чи незалежні самостійні організації.

Підприємствам – джерелам підвищеної екологічної небезпеки і ризику – надається право вільного вибору способу резервування коштів на компенсацію збитку від екологічних аварій. При цьому, в обов'язковому страхуванні варто передбачати наявність мінімальних фінансових гарантій відшкодування збитків. Механізм екологічного страхування базується на принципі взаємовигідних відносин страхувальника і страховика. Крім економічної зацікавленості в передачі відповідальності за наслідки при можливому аварійному забрудненні страхувальнику, страховик зацікавлений у підвищенні своєї екологічної безпеки.

Фахівці з охорони довкілля і забезпечення екологічної безпеки надають екологічному аудиту виняткову значущість як елементу системи екологічного страхування.

Екологічне аудитування є по суті єдиним інструментом обстеження підприємств-страхувальників, який настає:

- при підготовці договорів екологічного страхування;
- при розробці планів превентивних заходів зі зниження екологічних ризиків;
- при оцінці збитку при настанні страхового випадку;
- при розгляді позовів до підприємств з приводу забруднення навколишнього природного середовища.

При організації екологічного аудиту в цілях обстеження підприємства на етапах підготовки страхового договору і розробки плану превентивних заходів за оцінкою екологічного ризику і можливостей його зниження, спочатку необхідно розробити інвентаризаційні описи основних блоків, установок або в цілому підприємства (див. табл. 2.2). Схеми і описи найбільш великих блоків і технологічного процесу можуть бути підготовлені на основі керівництва по експлуатації, технічних інструкцій, документації по аналізу безпеки, планів розміщення, номограм часу і тому подібне. Методи обмеження ризику зводяться до виявлення джерел небезпеки і ризику, дооцінки небезпеки і ризику; до розробки контрзаходів – плану превентивних заходів.

Таблиця 2.2 – Основна інформація, необхідна при екологічному аудиті підприємства з метою його екологічного страхування

Тематичний діапазон	Склад інформації
Загальна інформація	Місце розташування і характеристики підприємства, розташування устаткування, оточення, устаткування, що є сусідами, доступність, захисні зони, персонал і кваліфікація, відхід і ремонт, захист від доступу сторонніх
Спосіб виробництва	Фізичні і хімічні характеристики, сировина, використовуваний матеріал, технологічний процес, побічні продукти і відходи, управління процесом і контроль процесу, енергопостачання, системи постачання і утилізації і т. п.
Будівля. Ґрунт і ґрунтові води	Спосіб будівництва, вид будівлі. Стан ґрунту, водозахисні зони, дослідження ґрунту і ґрунтових вод
Поводження з тими речовинами, що отруюють воду	Організація складу, перевантаження, транспортування, наземні і підземні складські споруди
Стічні води	Дозволи за водним законодавством, показники стічних вод на сливі, вимога до стоків, обробка стічних вод
Відходи	Вид і кількість, збір відходів і проміжне зберігання, концепція утилізації і тому подібне
Захист від викидів	Джерела викидів і речовини, що викидаються, заходи захисту, облаштування захисту, облаштування очищення повітря, що відходить
Охорона праці	Поводження з небезпечними речовинами, дані по техніці безпеки, матеріали з високою потенціалом небезпеки (хлорвмісні вуглеводні, отрути, азбест і так далі)
Захист від займань	Пожежне забезпечення, плани для пожежних команд, боротьба з пожежею, забезпечення засобами пожежогасіння.
Запобігання ушкодженням	Передумови виникнення ушкоджень, облаштування безпеки, пристрою для запобігання поширенню речовин, захисні заходи, заходи по локалізації, захист від катастроф і так далі

При «управлінні ризиком» використовуються методи, сприяючі зниженню ризиків, існуючих в звичайній діяльності, при нещасному випадку, внаслідок загрози, що повільно розвивається, природному довкіллю або внаслідок аварій і катастроф (див. табл. 2.3). Методи охорони природного довкілля і забезпечення держбезпеки багато в чому порівнянні з методами техніки безпеки устаткування.

Таблиця 2.3 – Методи управління ризиком

Еко-баланс, екологічна бухгалтерія	Систематичний збір навантаження на довкілля одним продуктом, прояснення слабких місць (найчастіше попередній ступінь до інших методів).
Екологічна аудиторська служба, список екологічних ризиків	Перевірка систем на аспекти, важливість яких визначається досвідченим шляхом (добровільно, часто як попередній ступінь до інших методів), ініціація мислення.
Перевірка на екологічну сумісність –UVP, сертифікат на екологічну сумісність	При великих інвестиційних проектах і інфраструктурних заходах. Оцінка дії на довкілля вводиться на стадії проектування.
Еко-assesment	Оцінка наслідків, починається вже на фазі проектування
Перевірка на екологічний ризик	Перевірка підприємств по еколого-правовим і еколого-технічним аспектам (добровільно), техніка, аналіз і обробки
Пропозиція по безпеці	Визначення потенціалу небезпеки, оцінка ризику (як правило, по відношенню до безпечної установки). Схема вимог по техніці безпеки і концепції безпеки
Аналіз безпеки	Визначення потенціалу небезпеки шляхом системних досліджень, оцінка дій ушкодження, розробка запобігаючих і обмежуючих ушкодження заходів

У практиці страхування виконання плану превентивних заходів заохочується зниженням страхових платежів (тарифів). На додаток до плану превентивних заходів потрібні організаційні заходи, що входять в загальну схему «управління» забрудненням природного довкілля. Організація екоаудиту при настанні страхових випадків або при аудированні за завданням судових органів принципово не відрізняється від викладеної.

Питання для самоконтролю

- 1. Дати визначення поняттю екологічний аудит.*
- 2. Що є об'єктом та суб'єктом екологічного аудиту?*
- 3. Назвіть основні принципи екологічного аудиту.*
- 4. Що є основними критеріями та доказами екологічного аудиту?*
- 5. Назвіть основні завдання екологічного аудиту.*
- 6. В чому полягає основна мета екологічного аудиту?*
- 7. Назвіть, які форми екологічного аудиту існують в Україні.*
- 8. В чому полягають відмінності в проведенні зовнішнього та внутрішнього екологічного аудиту?*
- 9. В яких випадках проводиться обов'язковий екологічний аудит?*
- 10. Охарактеризуйте екологічний аудит виробничих об'єктів.*
- 11. На що спрямований екологічний аудит територій?*
- 12. В чому полягають права та обов'язки виконавця екологічного аудиту?*
- 13. В чому полягають права та обов'язки замовника екологічного аудиту?*
- 14. Що є підставою для проведення екологічного аудиту?*
- 15. Які відомості має містити звіт про екологічний аудит?*
- 16. Які вимоги ставляться до виконавців екологічного аудиту?*
- 17. В чому полягають основні принципи національної екологічної політики?*
- 18. Назвіть основні інструменти реалізації національної екологічної політики.*
- 19. В чому полягає мета економічного регулювання природоохоронної діяльності в Україні?*
- 20. Дайте визначення поняттям «екологічний інжиніринг», «екологічний маркетинг».*
- 21. В чому полягають особливості проведення екологічного аудиту в процесі приватизації?*

22. Дайте визначення поняттю «зелені» технології.

23. Які переваги надає проведення екологічного аудиту сучасній економіці України?

ПІСЛЯМОВА

На сьогоднішній день в Україні екологічний менеджмент знаходиться на етапі становлення. Він не має не тільки ефективною практичною імплементації, а й єдності теоретико-методичного апарату. З переходом нашої країни на ринкову модель розвитку, в українській термінології з'явилися невідомі раніше слова: менеджмент, маркетинг, аудит, консалтинг, бенчмаркінг тощо. Ці терміни здебільшого запозичені з англійської мови і визначають інститути, характерні для країн з розвинутою ринковою економікою. Термін «менеджмент» виник на початку ХХ ст. у США, коли американський дослідник Ф.У.Тейлор запропонував розглядати управління підприємством як науку. З того часу виникли різні види менеджменту, у тому числі й екологічний.

З 1995 року підприємства дістали можливість здійснити сертифікацію відповідно до EMAS (Eco-management and audit scheme or EMAS). Згідно зі стандартами серії ISO 14000 основним їх предметом є система екологічного менеджменту, що становить для організації взірець дій, завдяки яким буде досягнуто цілей екологічної діяльності, розв'язано конкретні завдання в галузі охорони довкілля.

У документах серії ISO 14000, введених в Україні на добровільних засадах, термін «екологічний менеджмент» замінено терміном «управління якістю навколишнього середовища», а в окремих випадках – «екологічне управління». Згідно з аналізом існуючих нормативних документів виявляється, що екологічне управління пов'язане з постановкою завдань, включаючи обмеження і рамкові умови їх реалізації.

Потрібно зазначити, що сертифікація на відповідність стандартам серії ISO 14000 створює єдину базу для порівняння екологічної політики компаній з різних країн на міжнародному рівні, з іншого боку стандарти можуть створювати сприятливі умови для «експорту забруднення» – перенесення шкідливих виробництв у країни, що розвиваються. Отже, підприємство може

бути сертифіковане в державі з «м'якшими» національними природоохоронними нормативами, діставши при цьому міжнародний статус.

Стандарти серії ISO 14000 гнучкі і тому підхід постійного поліпшення, удосконалення в частині попередження забруднення довкілля в Україні може стати зтяжним і постійним.

Таким чином, подальше удосконалення теоретичної бази екологічного менеджменту лежить у площині розмежування цілей та завдань, напрацювання механізмів та інструментів для кожного рівня екологічного менеджменту. Також потрібно наголосити, що стандарти серії ISO 14000 не містять кількісних вимог, нормативів, тому викликає сумнів належність цих документів до категорії стандартів. Тому незважаючи на недоліки в методологічній базі, з розвитком практичного опрацювання впровадження екологічного менеджменту в Україні можна буде створити загальну теорію екологічного менеджменту, як одну з основних теорій впровадження екологічних вимог, їх дотримання з метою подолання соціально-економічної кризи за умови крайньої обмеженості наявних фінансових і матеріальних ресурсів, а також можливості збереження довкілля для майбутніх поколінь.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Екологічний менеджмент \ За ред. Семенова В.Ф. та Михайлюк О.Л. К: Знання, 2006. 366 с.
2. Шевчук В.Я., Саталкин Ю.М., Навроцкий В.М, Лозанский В.Р. и др. Экологический аудит: учебное пособие. К., 1996. 204 с.
3. Шевчук В. Я. та ін. Екологічний аудит: підручник / В. Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, В. М. Навроцький. К.: Вища школа, 2000. 344 с.
4. Бобра Т.В. Экологический аудит: учебное пособие. Симферополь, 2004. 50 с.
5. Аніщенко В.О., Кайстренко Т.Л. До питання про шляхи впровадження екологічного менеджменту в Україні. К.:Вид-во НАУ, 2003. С.583–588.
6. Белов Г.В. Экологический менеджмент предприятия. М.: Логос, 2006. 240 с.
7. Білявський Г. О., Падун М. М., Фурдуй Р. С. Основи загальної екології. К.: Либідь, 1993. 120 с.
8. Екологічний аудит територій: Івано-Франківськ: ІМЕ «Галицька академія», 2008. 272 с.
9. Дикань В.Л., Дейнека А.Г., Позднякова Л.А. и др. Основы экологии и природопользования. Харьков: Олант, 2002. 382 с.
10. Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку. Документ підготовлено в рамках проекту ПРООН/ГЕФ «Оцінка національного потенціалу в сфері глобального екологічного управління в Україні», 2007 р. 185 с.
11. Кобецька Н.Р. Екологічне право України: Навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2007. 352 с.
12. Баб'як О.С., Біленчук П.Д., Чирва Ю.О. Екологічне право України: Навчальний посібник. К.: 2000. 216 с.

13. Екологічне право України: Підручник / В.К. Попов, А.П. Гетьман, С.В. Разметаєв та ін. Харків: Право, 2001. 257 с.
14. Серов Г.П. Экологический аудит (концептуальные и организационно-правовые основы). М.: Экзамен, 2000. 766 с.
15. Макаров С. В., Каменская Ю. Ю. Экологическое аудирование. М.: Знание, 1995. 234 с.
16. Реймерс Н. Ф. Природопользование: Словарь-справочник. М.: Мысль, 1990. 303 с.
17. Экология и экономика: Справочник \ Под.ред. К. М. Сытника. К.: Политиздат, 1986. 306 с.
18. Модернізація виробництва: системно-екологічний підхід: навчальний посібник / В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, В. М. Навроцький та ін. К.: Вид-во «Символ-Т», 1997. 240 с.
19. Буркинский Б.В., Ковалева Н.Г. Экономические проблемы природопользования. К.: Наукова думка, 1995. 142 с.
20. Некос В.Е. Основы общей экологии и неозологии. Часть II. Учебное пособие. Харьков: ХНУ, 1998. 155 с.
21. Агапов М.М., Шевчук А.В. Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища: навчальний посібник. М.: Класика плюс, 1999. 287 с.
22. Галушкина Т.П., Харичков С.К. Формирование системы стимулирующих рычагов в сфере природопользования// Труды Одесского политехнического университета. Одесса, 2000. – Вып.1 (10). С.293–297.
23. Кожушко Л.Ф., Скрипчук П.М. Екологічний менеджмент: підручник. К.: ВЦ «Академія», 2007. 432 с.
24. Тендюк А.О. Система методів екологічного менеджменту// Економічні науки. Серія «Економіка та менеджмент»: збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. – Випуск 7. Частина 3. – Луцьк, 2010. С.224–223.
25. Серов Г. П. Экологический аудит: учеб.-практ. пособие. М: Изд- во

- «Екзамен», 1999. 445 с.
26. Колега В. Д., Парпалига М. Д. Аудит в Україні. К.: Вид-во «Літера», 1998. 365 с.
27. Реймерс Н. Ф. Экология (теория, законы, правила, принципы и гипотезы) М., 1994. 365 с.
28. Юрченко Л. І. Екологія: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Професіонал», 2009. 340 с.
29. Дедю И. И. Экологический энциклопедический словарь. Кишинев: Молд. Сов. Энцикл., 1990. 406 с.
30. Білявський Г. О., Фурдуй Р. С. Практикум із загальної екології. К.: Либідь, 1997. 147 с.
31. Демб А., Нойбауер Ф. Корпоративное управление. К.: Основи, 1997. 170 с.
32. Моисеев М.М. Быть или не быть... человечеству? М., 1999. 288 с.
33. Усенко В. Я., Хлобыстов Е. В., Кобзарь Ю. М. Учет экологического фактора в процессе оценки имущества при приватизации и аренде // Финансовая Украина – Консультация. – 1996. – № 42 (152). С. 49–50.
34. Эпдрэс А. Экономика окружающей среды. Введение / Пер. с нем. К.: Либідь, 1995. 168 с.
35. Environmental auditing: an introduction and practical guide / The British Library, 1993. 78 p.
36. Environmental auditing: a guide to best practice in the UK and Europe / Tech. Commun with the British Library, 1992. 66 p.
37. Конференція Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку Ріо+20, Нью-Йорк, 2011 р.
38. Всесвітній саміт зі сталого розвитку, Йоганнесбург, Південно-Африканська Республіка, 2002 р.
39. Програма дій. Порядок денний на XXI рік та інші документи конференції в Рио-де-Жанейро. – Женева, 1993р.

Додаткова:

40. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.
41. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ.
42. Закон України «Про екологічний аудит» від 24.06.2004 № 1862-ІV.
43. Закон України «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21 грудня 2010 року № 2818-VІ.
44. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р № 2755-VІ.
45. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-ІІІ.
46. Водний кодекс України від 6 червня 1995 року № 214/95-ВР.
47. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 року № 3853-ХІІ.
48. Кодекс України про надра від 27 липня 1994 року № 133/94-ВР .
49. Закон України «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995 року № 46/95-ВР.
50. Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13 липня 2000 року №908-ІІІ.
51. Закон України «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 року № 2894-ІІІ.
52. Закон України «Про рослинний світ» від 9 квітня 1999 року № 591-ХІV.
53. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 року № 2456-ХІІ .
54. Закон України «Про Червону книгу України» від 7 лютого 2002 року № 3055-ІІІ.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Навколишнє середовище – середовище, у якому організація функціонує, включаючи повітря, воду, землю, природні ресурси, флору, фауну, людське суспільство і їхні взаємозв'язки. Поняття про навколишнє природне середовище трактується як природне середовище перебування людини, біосфера, яка служить умовою, засобом і місцем життя людини і інших живих організмів; у широкому понятті слова включає природу (природні екосистеми) і навколишнє середовище як ту частину природного середовища, що перетворена в результаті людської діяльності. Таким чином, у контексті ISO 14000 навколишнє середовище розуміється як середовище, що оточує власне організацію (підприємство), а суспільство (жителі) розглядається як елемент середовища, на який справляється, як і на інші елементи, вплив.

Вплив на навколишнє середовище – будь-яка зміна в навколишнім середовищі (як негативна, так і позитивна), яка цілком чи частково є результатом діяльності організації чи вироблених нею продукції і послуг. Тлумачний словник з охорони природи трактує вплив на навколишнє середовище (негативний антропогенний вплив на навколишнє середовище) як будь-які потоки речовини, енергії й інформації, які безпосередньо утворюються в навколишнім середовищі чи заплановані в результаті антропогенної діяльності і призводять до негативних змін навколишнього середовища і наслідків цих змін.

Екологічна безпека – стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується можливість запобігання погіршенню екологічної обстановки та виникненню небезпеки для здоров'я людей.

Екологічне законодавство – система законодавчих і підзаконних актів України, які закріплюють екологічні права та обов’язки громадян, екологічні інтереси держави та юридичних осіб, механізми їх реалізації і захисту, регулюють відносини у галузі використання, відтворення і охорони природних ресурсів, визначають режими територій та об’єктів особливої охорони і забезпечують вимоги екологічної безпеки в Україні.

Екологічне нормування – це нормування будь-якого антропогенного впливу на екологічні системи, за якого можна визначити реакцію цієї екосистеми в цілому або будь-якого одного з її «критичних» ланцюгів.

Екологічні критерії – ознаки, на основі яких здійснюються оцінювання, визначення і класифікація екологічних систем, процесів та явищ. Екологічні критерії можуть бути природоохоронними, антропоєкологічними і господарськими.

Екологічне планування – розроблення науково обгрунтованих норм використання природних ресурсів або територій без порушення екологічної рівноваги. Для підприємства екологічне планування – це визначення можливих шляхів, етапів і обмежень досягнення цілей та реалізації екологічної політики і оцінювання засобів реалізації можливих варіантів у межах установлених норм природокористування.

Екологічна експертиза – вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколога-експертних формувань та об’єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об’єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища та здоров’я людей і спрямована на

підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Екологічна ефективність – спроможність досягти за допомогою еколого-економічного механізму цільового значення емісій з мінімальними витратами. Ефективність охорони навколишнього природного середовища – максимальна результативність від проведення комплексу заходів щодо забезпечення якості середовища і раціонального використання природних ресурсів.

Екологічні пріоритети – першочерговість здійснення напрямів, рішень, заходів екологічної політики, яка визначається значенням впливу на досягнення кінцевого екологічного результату, ефективність.

Екологічні програми – сукупність задокументованих і затверджених природоохоронних напрямків і заходів, що формуються згідно з визначеними пріоритетами для реалізації екологічної політики і досягнення цілей з необхідним ресурсним забезпеченням та економічним і організаційно-правовим механізмами реалізації.

Екологічні системи – просторово обмежена сукупність організмів, засобів їх життєдіяльності і навколишнього середовища, взаємодія між якими сприяє досягненню екологічної рівноваги. Екологічні системи можуть мати різні масштаби і різну специфіку.

Екологічні характеристики – кількісні результати функціонування системи екологічного управління, охорони навколишнього природного середовища, що пов'язані із здійснюваним контролем за екологічними

показниками на основі екологічної політики.

Постійне поліпшення (поступове) – процес поліпшення системи екологічного менеджменту (далі EMS), спрямований на досягнення кращих екологічних показників діяльності організації відповідно до її екологічної політики. Мається на увазі, що процес такого поліпшення не обов'язково повинен відбуватися у всіх сферах діяльності організації одночасно.

Система екологічного менеджменту (EMS) – частина загальної системи менеджменту, що включає організаційну структуру, планування, розподіл відповідальності, практичну діяльність, процедури (прийоми), процеси і ресурси, необхідні для розробки, впровадження, досягнення цілей екологічної політики, її перегляду і коректування.

Аудит системи екологічного менеджменту – процес систематичної документованої перевірки й оцінки об'єктивним шляхом встановлених показників, який починається з метою встановлення відповідності характеристик EMS спеціально означеним організацією критеріям такої оцінки; результати аудиту EMS повинні бути доведені до менеджерів.

Екологічний аудит – це документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.

Екологічна мета – загальна екологічно значуща мета діяльності організації, встановлена екологічною політикою цієї організації, ступінь досягнення якої оцінюється в тих випадках, коли це практично можливо.

Екологічні показники діяльності організації – вимірювані результати функціонування системи екологічного менеджменту, що відносяться до питань контролю впливу на навколишнє середовище відповідно до цілей і задач організації, встановлених її екологічною політикою.

Екологічна політика – визначена організацією сукупність намірів і принципів у відношенні екологічних показників її діяльності, що створює основу для розробки конкретних цілей і задач.

Екологічна стратегія – сукупність конкретних цілей і завдань, розрахованих на реальні можливості і терміни їхнього досягнення, в сфері охорони навколишнього середовища і використання природних ресурсів.

Екологічне завдання (завдання екологічної діяльності) – детальна вимога у відношенні до екологічних показників діяльності організації в цілому чи її підрозділів, яка впливає із встановленої екологічної мети діяльності організації і підлягає виконанню задля досягнення цієї мети.

Зацікавлена сторона – особистість чи група осіб, зацікавлених чи потрапивших під вплив, пов'язаний з екологічними показниками діяльності організації.

Організація – компанія, корпорація, фірма, підприємство, установа, орган влади, їхня частина чи комбінація, об'єднана з іншими, приватна чи державна, котра виконує свої функції і має систему управління. У тому випадку, якщо в організацію входять кілька структурних одиниць, такі одиниці (підрозділи) можуть розглядатися як організації.

Запобігання забрудненню – використання процесів, матеріалів, практичних прийомів, продукції таким чином, щоб уникнути чи скоротити

забруднення через вживання контрольних заходів у відношенні забруднення; включає рециркування, переробку, зміну технологічних процесів, механізми контролю (виділення забруднюючих речовин, уловлювання, очищення), ефективне використання ресурсів, заміну сировини і матеріалів. Вигідність запобігання забрудненню визначається можливістю скорочення впливу на навколишнє середовище, збільшенням ефективності і зменшенням витрат на виробництво (продукції, послуг тощо.).

Сталий розвиток – це процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умов збереження і поетапного відновлення цілісності природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалом і потребами людей усіх поколінь.

Економічне зростання – формування соціально-орієнтованої ринкової економіки, забезпечення можливостей, мотивацій та гарантій праці громадян, якості життя, раціонального споживання матеріальних ресурсів.

Концепція сталого розвитку – відбиває розуміння тісного взаємозв'язку екологічних, економічних і соціальних проблем людства і того факту, що вони можуть бути вирішені тільки комплексно, за умови тісного співробітництва і координації зусиль усіх країн світу.

З формальної точки зору сталий розвиток прийнято розглядати як гармонічний розвиток трьох структурних підсистем: соціуму, економіки та екології, де економіка і екологія, чи енвіронментальна економіка є базисом сталого розвитку, а соціальна підсистема – його надбудовою, згідно з першим пунктом «Порядку денного на XXI століття», що відбулася у Ріо-де-Жанейро у 1992 році.

ДОДАТОК Б

Документи, що входять до серії ISO 14000 і національні стандарти України

Номер серії	Назва і зміст серії	Номер серії в Україні
Системи екологічного управління		
ISO 14001:2004	Вимоги та настанови щодо застосування	ДСТУ ISO 14001:2006
ISO 14004:2004	Загальні настанови щодо принципів, систем та засобів забезпечення	ДСТУ ISO 14004:2006
ISO 14014:2002	Посібник для визначення рівня екологічної ефективності підприємства	немає
Системи аудиту та екологічної оцінки		
ISO 19011:2002	Керівні положення щодо здійснення екологічного аудиту. Загальні принципи	ДСТУ ISO 14010:97
ISO 19011:2002	Керівні положення щодо здійснення екологічного аудиту. Здійснення аудиту системою екологічного управління	ДСТУ ISO 14011:97
ISO 19011:2002	Керівні положення щодо здійснення екологічного аудиту. Кваліфікаційні вимоги до аудиторів	ДСТУ ISO 14012:97
ISO 14015:2001	Екологічна оцінка та показники діяльності організацій	немає
ISO 19011:2011	Настанови щодо аудиту систем менеджменту.	ДСТУ ISO 19011:2012
Екологічні етикетки і декларації		
ISO 14020:2000	Загальні принципи	немає
ISO 14021-24:1999	Екологічні заяви у рамках самореалізації. Принципи та визначення. Позначення. Методологія перевірки і верифікації. Керівні принципи і методики.	немає
Оцінка екологічної ефективності		
ISO 14031:1999	Екологічне керування щодо оцінювання екологічних характеристик	ДСТУ ISO 14031-2004
Оцінювання життєвого циклу продукції та послуг		
ISO 14040:1997	Принципи і структура.	ДСТУ ISO 14040-2004
ISO 14041:1998	Визначення цілі й сфери застосування інвентаризації	ДСТУ ISO 14041-2004
ISO 14042:2000	Оцінка впливу життєвого циклу продукції та послуг	немає
ISO 14043:2000	Інтерпретація життєвого циклу	немає
ISO 14050:2002	Словник термінів	ДСТУ ISO 14050-2004

СТАНДАРТ АУДИТОРСЬКОГО ЗВІТУ

Європейський банк реконструкції і розвитку

Реферат

Основні положення з історії питання та мета екологічного аудиту. Короткий опис процедури аудиту, наслідки, висновки та рекомендації. Рекомендації повинні включати витрати на приведення підприємства у відповідність з вимогами нормативно-правової бази, а також на проведення додаткових досліджень.

1. Вступ

1.1 Історія питання. Місце знаходження підприємства, на якому проводився аудит, і членів аудиторської групи. Імена, посади і номери телефонів членів керівництва і представників місцевих органів влади та компетентних організацій, з якими проводилися бесіди.

Основні компоненти аудиту: протокол аудиту, інспекція підприємства, ознайомлення з документами, опитування персоналу та ін. Масштаб аудиторської перевірки.

1.2 Характеристика підприємства. Короткий опис підприємства, його основних будівель та споруд, головних технологічних процесів і основних елементів виробничої програми.

2. Підприємство

2.1 Місце знаходження. Зазначити місце знаходження підприємства з переліком населених пунктів та районів, які близько розташовані і прилягають до житлового фонду, інших промислових і сільськогосподарських угідь. Зазначте розташування ближніх річок і великих наземних водосховищ.

2.2 Історія підприємства і характеристика навколишнього середовища. Опис підприємства, особливо його історії: імена попередніх власників, технологічні процеси (роботи), матеріали, в т.ч. джерела енергії, які використовувались раніше. Опис основних змін на підприємстві: місце знесення будівель або їх реконструкції, розташування демонтованих або невикористаних підземних резервуарів, будь-яких смітників на території підприємства тощо. Короткий опис геологічної і гідрогеологічної обставин (за даними, що отримані на підприємстві, або за аналізом об'єктивної інформації). Опис прилеглої території з позначенням розташованих поряд промислових підприємств, житлового фонду, шкіл і найближчих поверхневих джерел води.

3. Огляд екологічного управління (екологічний менеджмент)

3.1 Структура екологічного управління. Детальний опис організації екологічного управління, розподіл прав і обов'язків, структура субординації (зв'язки). Які системи управління, процедури і політика застосовуються в галузі

управління навколишнім середовищем.

3.2 Енергія і її зберігання. Опис типів енергії та джерел енергопостачання. Інженерні мережі та елементи спільного користування, наприклад, трансформатори та ін. Детальний опис планів заходів щодо зберігання енергії, цілей, виділених коштів, графіків і досягнень. Цілі і плани на майбутнє стосовно зберігання енергії.

3.3 Викиди в атмосферу. Основні випадки викидів в атмосферу, їх джерела, відповідні вимоги до охорони навколишнього середовища. Чи зареєструвало підприємство свої викиди в атмосферу. Зазначте склад і кількість характеристик. Опис систем безперервного контролю на підприємстві та їх відповідність вимогам місцевих нормативно-правових актів і вимог ЄС. Випадки невідповідності вимогам (зробіть посилання на копії, що відповідають документам у додатках до звіту) і складіть перелік будь-яких аварійних ситуацій, що пов'язані з викидами в атмосферу, претензій і заходів щодо їх задоволення. Опис будь-яких інших недоробок або порушень, які пов'язані з політикою компанії і не відповідають існуючим нормам і правилам або прогресивному досвіду.

3.4 Чиста вода і стічні води. Опис джерел питної та іншої води, основних видів рідини у витоках. Технології, які використовуються для переробки рідини у витоках. Механізм виникнення витоків, як і куди вони відводяться з підприємства. Опис усіх дренажних систем, які включають санітарні колектори і дощовий/стічний дренаж (який може бути як єдиним, так і роздільним). Чи здійснюють підприємство і компетентні організації безперервний контроль за витоками та зливами?

Чи відповідають умови на підприємстві нормативно-правовим вимогам, чи має воно відповідні дозволи і ліцензії? Опис порушень вимог (зробіть посилання на документи в додатках). Зазначте випадки зливів, які викликали скарги і претензії, та вжиті заходи. Яка ймовірність забруднення зливів в результаті звичайної виробничої діяльності, аварії тощо – які заходи і обладнання застосовуються для зменшення ризику (наприклад, пастки, сепаратори).

3.5 Такелажна обробка та складування матеріалів. Опис законодавства, яке застосовується відносно складування хімічних речовин (нафтопродуктів), розчинників тощо. Перелік резервуарних парків, окремих резервуарів (поверхневих і підземних), ділянок розміщення барабанів, зберігання паливних матеріалів тощо. Особливу увагу зверніть на запобігання зливам і аварійним ситуаціям та контроль за ними. Чи мають резервуари і барабани достатні повторні засоби аварійного огороження і захисту? Яких заходів вжито у випадках появи зливу при розвантажуванні (завантажуванні) автомобільних цистерн, барабанів та ін. Чи перевірялися цистерни на герметичність? Яка звичайна послідовність перевірки цистерни і як часто вона проводиться?

Чи відповідає існуючий порядок роботи з матеріалами, їх складування вимогам, рекомендаціям? Чи виявила інспекційна комісія свідчення зливу (витоків з резервуарів) барабанів тощо? Якщо “так”, то вкажіть які. Опис аварій

при складуванні. Опис практики, що використовувалася раніше і завдала або могла завдати шкоди навколишньому середовищу, безпеці умов праці та здоров'ю.

3.6 Небезпечні матеріали. Опис типів, місцезнаходження та засобів герметизації поверхні, технологічних процесів, що використовуються, об'ємів щорічного споживання, особливих обставин, що пов'язані з викидами, та історії використання шкідливих матеріалів, у т.ч. розчинників, знежирювачів, холодоагентів, добавок, дезінфікуючих засобів тощо, які використовуються на підприємстві. Відповідність вимогам та рекомендаціям чинного законодавства і кращого досвіду.

3.7 Електричне та гідравлічне обладнання і використання мастил. Опис випробувань на наявність хлору та ПХБ у мастилах (маслах) електричного та гідравлічного обладнання, що знаходиться в експлуатації та/або складеного. Результати цих випробувань. Чи мають обладнання та мастила (масла) з ПХБ відповідну маркіровку? Опис засобів запобігання розливам та процедур запобігання їм. Чи є явні ознаки витоків? Нормативні вимоги до матеріалів з ПХБ. Імена підрядчиків. Опис програм і планів заміни ПХБ.

3.8 Азбест, порошки та волокнисті матеріали. Опис використання на підприємстві будь-яких матеріалів із вмістом азбесту, дрібнодисперсних матеріалів безпосередньо у виробничому процесі або при виготовленні будівельних матеріалів, ізоляції тощо. Яка нормативно-правова база існує щодо цього? Чи є на підприємстві чіткі інструкції стосовно роботи з матеріалами, що містять азбест, їх видалення? Наведіть приклади видалення та утилізації матеріалів із вмістом азбесту за межами підприємства. Імена підрядчиків. Чи провадиться утилізація азбесту безпосередньо на виробництві?

3.9 Обробка відходів. Опис основних відходів та їх джерел (тверді, рідини, шкідливі матеріали тощо). Чи падало підприємство повний перелік своїх відходів з характеристиками за складом та об'ємом? Опис аналізів, які може робити підприємство. Які нормативно-правові акти стосуються відходів – чи відповідає підприємство їх вимогам. Приклади невідповідності (зробіть посилання на документи в додатку). Опис споруд для зберігання відходів та існуючої практики (зверніть увагу на невідповідність). Підрядчики (ім'я, місцезнаходження), які були запрошені для вивезення відходів. Випадки аварій, які були пов'язані із зберіганням та видаленням відходів. Особливу увагу зверніть на практику переробки та видалення відходів, яка використовувалася раніше.

3.10 Прибирання території. За результатами огляду підприємства прокоментуйте етап екологічної чистоти підприємства. Чи підтримується на підприємстві чистота? Зменшує чи збільшує ризик забруднення навколишнього середовища прибирання підприємства (конкретні приклади, що спостерігалися під час проведення аудиту)?

3.11 Техніка безпеки та охорона здоров'я. Перелік головних невирішених питань, а також речовин, обладнання та тривожних ознак стосовно техніки безпеки, охорони здоров'я та гігієни. Короткий опис порядку навчання,

організації безперервного контролю, засобів індивідуального захисту, частини їх застосування, умов праці, дати останньої перевірки засобів індивідуального захисту, організації медичного спостереження і порядку реєстрації та інформування про нещасні випадки на виробництві. Чи є відповідні програми навчання дій в аварійних умовах, плани дій в аварійних умовах, включаючи інформаційні матеріали (такі як Інструкція з техніки безпеки при роботі з небезпечними матеріалами тощо)? Чи організована регулярна доробка та оновлення цих матеріалів? Чи відповідають умови підприємства нормативним вимогам, рекомендаціям, передовому досвіду?

3.12 Шум та інші фактори фізичного діяння. Результати попередніх досліджень рівнів і джерел шуму високого рівня, а також рівнів вібрації.

Які нормативно-правові акти стосуються рівня шуму тощо? Приклади невідповідності нормам та претензій громадськості.

3.13 Плани на випадок аварії, охорони праці, безпеки підприємства. Короткий опис планів підприємства па випадок аварії, забезпечення охорони підприємства та безпеки персоналу па випадок виникнення екологічно небезпечної обстановки. Чи передбачають ці плани використання місцевих зовнішніх аварійних служб, сповіщення громадськості тощо? Чи передбачають вони усі типи аварій, які можуть бути па підприємстві і завдати йому втрат (збитків)? Приклади недоробок та невідповідності вимогам і рекомендаціям нормативно-правових актів та прогресивному досвіду.

3.14 Забруднення ґрунтових вод і ґрунту. Опис потенційної можливості забруднення ґрунту та ґрунтових вод і територій підприємств. Результати дослідів ґрунту і ґрунтових вод, що проводилися раніше, план заходів з цього приводу. Виходи ґрунтових вод на поверхню і територію підприємства чи недалеко від нього. Чи є план заходів щодо відновлення забрудненого ґрунту?

4. Коротка довідка про відповідність політики компанії вимогам нормативно-правової бази з охорони навколишнього середовища

Складіть стислу зведену довідку про основні нормативно-правові акти в галузі екології та відповідність екологічного стану підприємства їх вимогам. Приклади невідповідності їх вимогам. Розділи довідки повинні являти собою зведені реферати. У довідці необхідно подати інформацію про:

- 4.1. викиди в атмосферу;
- 4.2. енергію та економію енергії;
- 4.3. чисті (стічні) води;
- 4.4. порядок роботи з матеріалами та їх складування;
- 4.5. відходи безпечні та небезпечні;
- 4.6. техніку безпеки та охорону здоров'я па виробництві;
- 4.7. плани дій в екстремальних умовах;
- 4.8. забруднення ґрунту;
- 4.9. політику компанії.

5. Закінчення

Викладіть стислі висновки з урахуванням:

- відповідності вимогам нормативно-правових актів, політиці

- компанії і т.п.;
- екологічних проблем (фактичних та потенційних).

6. Рекомендації та кошторис витрат

Визначте ділянки, що потребують подальшою доопрацювання та вивчення для підтвердження існування чи відсутності екологічних проблем:

- взяття проб для аналізу ґрунту;
- відбір проб ґрунтових вод;
- замір викидів в атмосферу;
- аналіз витоків;
- заходи щодо поліпшення складання кошторису витрат відповідно до вимог нормативно-правових актів та інших рекомендацій.

*Додатки****

Малюнки

Наведіть карту району з назвами міст, річок, житлових масивів, природних та історичних пам'яток. Дайте також плани розміщення підприємства із зазначенням ділянок складування і такелажної обробки, ділянок заповнення, викидного обладнання, шпар тощо.

Фотографії

При оформленні довідки не потрібно зловживати фотографічним матеріалом (фотографії слід використовувати тільки у випадках, коли вони необхідні для обґрунтування висновків або привернення уваги до будь-якої обставини).

Допоміжна документація

Додайте до довідки копії дозволів, результати аналізів витоків, зливів та викидів, які підтверджують перевищення граничних значень, невідповідність даним, що зазначені в накладних відходів тощо.